ئازادیی وەک بەهای بوون لە ڕۆمانی "١٩٨٤"ی جۆرج ئۆروێڵدا ... ئاسۆس ساڵح

ڕۆمان وەک ژانرێکی ئەدەبیی بەهۆی پانتاییە فراوانەکەی ئامرازێکی گونجاوە بۆ نووسەران، تاوەکوو لەڕێگەیەوە هزر و پەیامەکانی خۆیان بەکۆمەڵگە بگەیەنن. ڕۆمانی "١٩٨٤" یەکێکە لەو ڕۆمانانەی تا ئێستا گرینگی لە دەست نەداوە، بەتایبەت بۆ ئەو وڵاتانەی ئازادیی مرۆڤ تێیدا زۆر کەمە. هەروەها، بەهۆی ئەو پەیام و ئاگادارکردنەوەی لە ناوەڕۆکیدا هەیەتی گرینگی خۆی پاراستووە. ئەم ڕۆمانە لە لایەن "ئیریک بلەیر" (١٩٠٣ – ١٩٥٠) نووسراوە، ناوی خوازراوی "جۆرج ئۆروێڵ"ە. ئەم نووسەرە خاوەنی چەندان وتار و ڕۆمانە، بەگشتی نووسینەکانی ڕەخنەی سیاسیین. لەم ڕێگەیەوە دەیەوێت وشیاریی سیاسیی بڵاوبکاتەوە. گرینگترین بەرهەمەکانی ئەمانەن: دەڕاو و دەرکراو (١٩٣٣)، ڕۆژانەی بەرما (١٩٣٤)، ڕێزلێنان بۆ کەتەلۆنا (١٩٣٨)، مەزرای ئاژەڵان (١٩٤٤) و ١٩٨٤ (١٩٤٩) ...تاد. "مەزرای ئاژەڵان"یش یەکێکی ترە لە شاکارەکانی، لەوێدا ڕەخنە لەو سەرکردە دەسەڵاتخوازانە دەگرێت کە دەیانەوێت لە ڕێگەی شۆڕشەوە بگەن بە دەسەڵاتی ڕەها. ڕۆمانی ١٩٨٤، لە ڕێگەی ڕەخنەی سیاسییەوە دەیەوێت مرۆڤایەتیی لە دەسەڵاتی تۆتالیتار ئاگادار بکاتەوە، کە چۆن مەترسین بۆسەر ژیان و ئازادیی مرۆڤ.

ڕۆمانی ١٩٨٤، لە سێ بەش پێکهاتووە، هەر بەشی دابەشی سەر چەند بەندێکبووە. بەگشتی ناوەڕۆکی ڕۆمانەکە باسی دەسەڵاتێکی تۆتالیتار دەکات، کە ئازادییەکانیان لە پێناو دەسەڵاتی حیزب و ڕێبەری گەورە نەهێشتووە و هەموو شتێک دەبێت لە پێناو حیزب و ڕێبەری گەورەدا بێت. ئەم ڕۆمانە چەند کارەکتەرێکی سەرەکی ڕۆڵی تێدا دەگێڕن، کە ئەمانەن: "وینستۆن سمیت"، ئەم پیاوەیە کە لە دەسەڵاتی ڕێبەری گەورە بێزارە، بیری ئازادیی و هەڵگەڕانەوە لە دەسەڵاتی ڕێبەری گەورە لە مێشکیدا چەکەرە دەکات، بۆ گەیشتن بەم کارەش چەندان کار و چالاکی دژە یاسا و بنەمانی حیزبیی ئەنجام دەدات. "جولیا" کچێکە ئەندامی حیزبە، بەڕواڵەت خۆی وەک دڵسۆزی حیزب پیشان دەدات، بەڵام لە ناوەڕۆکدا وانییە، بەڵکوو دژی دەسەڵاتی ڕێبەری گەورەیە. جولیا ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی دژە سێکسە، کەچی پەیوەندی سێکسی لەگەڵ چەندان ئەندامی حیز دەبەستێت و

دوا تریش لەگەڵ وینستۆن سمیت پەیوەندی خۆشەویستیی و سێکسیی دەبەستێت. "ڕێبەری گەورە" سەرۆکی حیزبە، وێنە و پۆستەرەکانی لە هەموو شوێنێک هەیە، لە فەرمانگە، شەقام و هەموو مال□□کدا هەڵواسراوە، جگە لەمە بە تەلەسکرین چاودێری هەموو جوڵەیەکی مر□ق د□کات، هەمیشە ئەم ئاگادارییە بڵاودەکرێتەوە کە ڕێبەری گەورە چاودێریت دەکات. یەکێکی تر لە کارێکتەرەکان "ئۆبرین"ە کە لە ناوەندی حیزب بوو، هاوکات ڕۆڵی ئەوەی دەگێڕا کە لەگەڵ "ئیمانوێڵ گۆڵدستەین"دا یە وسەر بە ئەنجومەنی برایەتییە. بەڵام وانەبوو، بەڵکوو پۆلیسی خەیاڵ بوو لە کۆتاییدا هەر ئۆبراین، سمیت دەگرێت و لەسەر لادان و دژ وەستانەوەی بەرامبەر بەحیزب، لێکۆڵینەوە و ئەشکەنجەی دەدات. "ئیمانوێڵ گۆڵدستەین" لە ڕۆمانەکەدا ڕۆڵی کەسێک دەگێڕێت کە دژی دەسهەڵاتی ڕابەری گەورە و سۆسینگ وەستاوەتە و بڵاوکراوە و کتێب و ئەنجومەنی برایەتیی دژی ڕێبەری گەورە پێکهێناوە، پێشتر هاوشانی ڕێبەری گەورە بووە، بەڵام دوای ئەوەی جموجۆڵی دژی شۆڕش و ڕێبەری گەورەی لێ ئاشکرا بوو، ئیدی بڕیاری کوشتنی بەسەردا بڕا، بەم هۆیەوە ڕایکرد و خۆی شاردبووەوە. هەروەها لە ڕۆمانەکەدا چەند کارێکتەری دیکەی لاوەکیش هەن.

ناوچەی جوگرافیی ڕۆمانەکە لە سێ وڵات پێکهاتووە، کە هەمیشە دژی یەکت□ر لە شەڕدان. چیر□ک□ی □□مانەکە لە "ئۆقیانووسیا"یە (ئۆسیانیا)، سیستەمەکەی بەناوی "سۆسینگ"ە واتا سۆسیالیزمی ئینگلیزیی، کە ناوچەکانی بەریتانیا، ئەمریکای باکوور، ئەمریکای باشوور، ئوستو□□یا و ئەفریقا باشوور دەگرێتەوە. وڵاتی دووەم "ئۆراسیا"یە، کە سیستەمەکەی بەلشەفیزمی نوێیە. ناوچەکانی ڕووسیا و ئەوڕوپا و بەشێک لە وڵاتانی ئاسیاش دەگرێتەوە. وڵاتی سێیەم ناوی "ڕۆژهەڵاتی ئاسیا"یە، سیستەمەکەیان عەشقی مەرگ یان خۆفەوتاندنە. ئەم بەشە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ئاسیای دەگر□ت□وە، وەک وڵاتانی یابان و کۆریا و چین و ڤێتنام …تاد. جۆرج ئۆروێڵ جیهانی دابەشی سەر ئەم سێ بەشەکردووە، هەریەکەی بە وڵات و سیستەمێکی جیاواز داناوە. شایەنی باسە جۆرج ئۆروێڵ لە یەکێک لە چاو پێکەوتنەکانی د□□□□ت: "فەزای گشتیی چیرۆکەکەم لە بەریتانیا ڕوودەدات، ئەمە بۆ ئەوەی پیشانی بدەم ئەو وڵاتانەی ئینگلیززمانن، دوورنین لەوەی ئەم جۆرە شتانە تێیدا سەرهه□□بدات. دیکتاتۆری□ت، ئەگەر دژی نەجەنگی ئەوە دەتوانێت لە هەر شوێنێک بێت، سەربکەویت." ئەمە پەیامی نووسەرە بۆ مر□قایەتیی کە پێویستە هەمیشە لە هەوڵی بەدەست هێنان و پاراستنی ئازادیی دابن، ئەگینا دەسهەڵات لێیان زەوت دەکات.

حیزبی فەرمانڕەوای ئۆقیانوسیا، چەند درووشمێکی هەبوون، بۆ هەموو شوێنێک بڵاوکرابوونەوە، درووشمەکان ئەمانە بوون: "شەڕ ئاشتییە. کۆیلایەتیی ئازادییە. نەزانی هێزە"، هەروەها درووشمێکی تری حیزب ئەوە بوو کە دوو دەکاتە پێنج (۲ + ۲ = ۵)، لەگەڵ ئەوەی لە هەموو شوێنێک نووسرا بوو ئاگاداربە "ڕێبەری گەورە" چاودێریت دەکات. ئەمانە بەناو هەموو قوژبنێکی کۆمەڵگەدا بڵاوکرابوونەوە. کۆمەڵگەی وڵاتی ئۆقیانوسیا لە ژێر هەیمەنەی دەسەڵاتی ڕێبەری گەورە و سیستەمی سۆسینگ، دابەشی سەر سێ پێکهاتە بووە. پلەدار و بەڕێوەبەرانی حیزب ۲% لایەنگر و ئەڵقەلەگوێکانی حیزب کە ڕێبەری گەورە و حیزبیان بەهەموو شتێک دەزانی و لە دەسەڵاتی دەرنەدەچوون ۱۳% کۆمەڵگەیان پێکهێنابوو. بەشی هەرە زۆری کۆمەڵگەش لە پرۆلیتار و ڕەنجدەران پێکهاتبوو ڕێژەکەی %۸۵ بوو. هەر ئەمەش وای دەکرد وینستۆن سمیت تاکە هیوای بۆ ئازادیی و ڕووخاندنی سیستەمەکە پرۆلیتاریا بێت و دەیگووت: "گەر هیوایەک هەبێ، تەنها پرۆلیتارە".

ئازادیی وەک بەهایەکی سەرەکی لە ڕۆمانەکەدا جەختی لەسەرکراوەتە، کە چۆن بوون بەبێ ئازادی ماهیەتی نابێت و خاوەنی بژاردە و بوونی خۆی نابێت، هەمیشە لە ژێرکاریگەریی ئەویتردا دەژیت. لێرەدا بە لێکدانەوەی دەقەکانی ڕۆمانەکە، پشت بە تێڕوانینی بوونخوازانەی ژان پۆڵ سارتەر دەبەستین لەمەڕ ئازادیی، هەڵبژاردن و بڕیاردان، ئازادییی خۆشەویستیی.

ژان پۆڵ سارتەر، بەهۆی نووسین و هەڵوێستەکانییەوە ببووە فەیلەسوفێکی خۆشەویست لە سەردەمی خۆیدا، کارەکانی لەنێو ڕۆشنبیران و قوتابیان و شۆڕشگێڕان و خەڵکی ئاسایش ناسراو بوو، تەواوی دونیا ئاشنایەتییان لەگەڵ سارتەر پەیدا کرد. سارتەر لە کاتێک بووە زمانحاڵی بوونخوازیی، ئەوڕوپا لە بارودۆخێکی ناسەقامگیردا بوو، بێئومێدیی و ڕەشبینیی و داگیرکاریی و شەڕ ...هتد ئەوڕوپا و جیهانی تەنیبوو.

ئەو بابەتانەی سارتەر لە فەلسەفە بوونخوازییەکەی گرینگی پێداوە ئەمانەن: ئازادی، هەڵبژاردن، بڕیاردان ...تاد. بابەتی سەرەکی فەلسەفەکەی سارتەر ئازادییە، و دەبێ تاک ئازادی خۆی بەدەست بێنێت تا بتوانێ بە ئازادانە بریاربدات و هەڵبژاردن بکات. هەروەها، نابێت لەژێر کاریگەری ئەوانیتردا بێت. بوونخوازەکان باوەڕیان وایە بوون لە پێش جەوهەرە، واتە هەموو مرۆڤێک بەر لە هەرشتێک بوونی هەیە. سارتەریش وەک بوونخوازێک "لەو خاڵەوە دەست پێ دەکات کە بڕوای وایە (بوون) دەکەوێتە پێش (ماهیەت)ەوە. واتە لە پێشدا

مرۆڤ دێتە جیهانەوە؛ پاشان لە ڕێی کارەکان و هەڵبژاردنەکانیەوە (ماهیەت)ی خۆی پێک دەنێت. واتە بەبڕوای سارتەر، پێشتر ماهیەتێک نییە بەسەر بوونی مرۆڤدا سەپێندرا بێت." (کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠١٦: ل١٣) هەرچەندە مرۆڤ بە هەڵبژاردن و ئازادانەی خۆی نەهاتۆتە بوونەوە، بەڵام لەم ژیانەدا مرۆڤ ناچارە بەوەی ئازاد بێت. دواجار هەر لە ڕێگەی ئازادی و هەڵبژاردن و بڕیاردان و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەوانیتردا ناسنامە و ماهیەت بە بوونی خۆی دادەنێت. هەڵبژاردن و بڕیاردان، لە گرینگترین و سەرەکیترین بنەماکانی فەلسەفەی بوونخوازیی سارتەرن، "هەڵبژاردن کڕۆکی فەلسەفەی سارتەرە، بەپێی بۆچوونی ئەو، هەڵبژاردنی ئازاد بەپێی هیچ ڕاستیەکی هەبوو (Existent) بڕیار نادرێت، چونکە کردەیەکە ئاراستەی بۆشایی کراوە، ئەویش ئەو داهاتووەیە کە بوونی نییە." (کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠١٦: ل٥٧) کاتێک مرۆڤ هەڵبژاردن دەکات، نا بێت بکەوێتە ژێرکاریگەری بڕیاری پێش وەختە و چەند بیر و باوەڕێکی کە پێشوتر لە هزریدا جێگیر بوونە.

سارتەر، جەخت لەسەر ئازادی مرۆڤ دەکاتەوە، دەبێت بە شێوەیەکی بەرپرسیارانە هەڵبژاردن و بڕیار بدات، نەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەوانیتر. بەتێڕوانینی سارتەر، مرۆڤ بەرپرسیارە بەرامبەر ئەو کارانەی دەیکات. هەروەها لای سارتەر ئازادییی خۆشەویستیی گرینگییەکی زۆری پێدراوە و لەم بارەیەوە دەڵێت: "عەشق شتێکە کە هەرگیز نابێتە واقعیەت، بە من خۆشەویستی ئەوە شتێک نییە جگە لەوەی کە ئەوە ناچاربکەم خۆشمتان بووێ و پێچەوانەی ئەم مەسەلەیەش هەر ڕاستە." (میهرداد میهرین، ٢٠٠٩: ل٤٠٧) سارتەر بیر و تێڕوانینی خۆی لەبارەی خۆشەویستی دەخاتە ڕوو و پێیوایە خۆشەویستی ئازادی لەمرۆڤ دەستێنێ و دەبێ لە خۆشەویستیشدا ئازادی هەبێت. "بە وتەی سارتەر لەعەشقدا وەک تێکڕای پەیوەندییە مرۆییەکانی تر، ئامانجی ئەمە بەکەیلەکردن یان بوونە کەیلەی ئەویترە، لە پێگەی ماسۆشی و سادیدا" (ی. ز لاڤین، ٢٠١٧: ل٥٨٤) سارتەر تیشک دەخاتەسەر مەترسی خۆشەویستی کاتێک کە من ئازادی ئەوی تر لەناو ئەبەم، و ئەویتر ئازادی من لەناو دەبات، یەکەمیان سادیستم 'چێژ لە ئازاردانی ئەویتر' و دووەمیان ماسۆشیستم 'چێژ لە خۆ ئازاردان' وەردەگرم، بەمەش خۆشەویستی دەبێتە شتێکی ئازار بەخش، دەبێت لە خۆشەویستیدا ئازادی ڕەنگبداتەوە بە ئەوەی خۆشەویستێکی سەرکەوتوو بێت.

ڕووحی بەرەنگاریی و ئازادیی: جۆرج ئۆروێڵ لەم ڕۆمانەدا، باسی

سەرەکی ئازادییە، بەمانا سارتەرییەکەی دەیەوێت بڵێت ژیان و بوون بەبێ ئازادیی مانای نییە و لە جەوهەری خۆی دەکەوێت. ڕۆمانەکە باسی دەسەڵاتێک دەکات کە هەموو ئازادییە تاکەکەسییەکانی دسپلین و سنووردارکردوون. ئەمەش لە ڕێگەی کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە بەناوی وینستۆن سمیت بەیاندەکات. دەسەڵات کارێکی وایکردووە کە مرۆڤەکان بەتەنهاش بن هەست بە ئازادیی نەکەن و لە ترس و دڵەڕاوکێ دابن، ئەمەش لەڕێگەی چاودێریکردنی خەڵکە بە تەلەسکرن. سارتەر، ئازادیی بوون بەر لە جەوهەر دادەنیت، پیی وایە مرۆڤ دەبێت ئازاد بێت، ئەگەر ئازاد نەبێت ناتوانێ مانا بەبوون و جەوهەری خۆی بدات، دواتر هەر لەڕێگەی ئازاد بوونی خۆیەوە دەتوانێت جەوهەری خۆی بنیات بنێت، ئەگەر وانەبێت ناتوانێ مانا بەو بوونەی بدات و خۆی بوونیادنەری بوونی خۆی نییە، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەوانیترەوە بۆی هەڵبژێردراوە. هەروەک سارتەر دەبێژێت: مرۆڤ بە ئازادیی خۆی لە دایک نەبووە بۆیە مەحکوومە بە ئازادیی. لەم ڕۆمانەدا، هیچ ئازادییەک بوونی نییە تەنانەت بۆ لایەنگرانی حیزبیش، هەمیشە لە ژێر چاودێری وردی دەسەڵات دان. وینستۆن سمیت کاتێک بێزار دەبێت و لە دەوامی فەرمانگە دەگەڕێتەوە، لە ماڵەوە دەست دەکات بە یاداشت نووسین، کە لەو کاتەدا نووسین قەدەغەبوو. لەسەر کاغەزەکەیدا پێنج جار بەدووای یەکتردا نووسی: ”مەرگ بۆ ڕێبەری گەورە” (جۆرج ئۆڕوێڵ، ٢٠١٨؛ ل٢٩) نووسینی ئەمە خۆی مانادانە بەئازادیی لای وینستۆن سمیت، هەرچەندە ئەم نووسینە خۆی دەرچوون بوو لە یاسا و دژی دەسەڵاتبوو. نووسینی ئەمە تا لێواری مەرگ نزیکی دەکردەوە، بەڵام وینستۆن ڕووحی ئازادیی لەناویدا چەکەیکردبوو. دەیویست لە ڕێگەی ئەم بەرەنگاریی و دەرچوونە مانایەک بە بوونی خۆی بدۆزێتەوە. هەرچەندە نەی دەتوانی بەسەر ترسەکەیدا زاڵ بێت بەڵام ئەم نووسینە خۆی مانادانە بە ئازادیی و بوون لای وینستۆن.

حیزب کۆمەڵە دروشمی هەبوو، یەکێک لە دروشمەکانی ئەوە بوو: دوو کۆ دوو دەکاتە پێنج. دەبوو باوەڕ بەمە بکەن، باوەڕ نەهێنان دووچاری تەنگەژە و سزادانی زۆری دەکردن. حیزب ئەمەی بۆ ئەوە دەکرد تاوەکوو بڵێت دەبێت باوەڕ بە لۆژیکی حیزب بکەن، ئەوەی حیزب دەڵێت ئەو ڕاستە. سمیت کە بیری دەکردەوە لە بەرامبەر هێزێکی گەورە وەستاوەتەوە دڵی دادەخورپا، بەڵام هەر بڕوای بە ڕاسییەکان بوو، نەوەک لۆژیکی حیزب. لە یاداشتێکیتردا دەنووسێت: ”سەربەستیی کاتێ سەربەستییە کە بتوانی بڵێی: دوو و دوو دەکاتە چوار. ئەگەر باوەڕ بەمە بهێندرێ، ئیدی هەموو شتەکانی دی، خۆیان بەدوویدا دێن” (جۆرج

ئۆروێل، ٢٠١٨؛ ل١٠٨) سمیت لێرەدا بەرامبەر ئەو باوەڕە دەوەستێتەوە کە بەسەریدا سەپێندراوە. ئاماژەش بەوە دەدات کاتێک توانیت باوەڕ بەڕاستییەکان بهێنیت ئەوکات دەتوانی ئازادییش بەدەست بهێنیت، واتە دەرباز بوون لە دەست باوەڕی ئەویدیکە، کە لێرەدا دەسەڵاتە. وینستۆن هەوڵی ئازادبوون دەدات، بەڵام ناشتوانێ بە ئازادانە هەم ڕەفتار بکات هەمیش دەریببڕێت. واتە ئازادیی لە هزریدا هەیە بەڵام ناتوانێ بەرجەستەی بکات.

لە یەکێک لە ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکەدا، وینستۆن سمیت و جولیا، پەیوەندی بە ئەبراینەوە دەکات، کە ئەندامی ناوندی حیزب بوو، هاوکات وا خۆی دەرخست کە لایەنگری گۆڵدستێینە و ئەندامی ئەنجومەنی برایەتییە دژی دەسەڵات. لە بەشێک گفتووگۆی نێوانیاندا لە یەکەم دیداردا سمیت و جولیا خواستی خۆیان بۆ ئازادیی و نەجات بوون لە دەسەڵات دەربڕی. ئەبراین چەند پریسارێکی ئاراستە کردن بە بەڵێ وەڵامیان دایەوە. ” – ئامادەن ژیانی خۆتان بەخت کەن؟ + بەڵێ. – ئامادەن خۆتان بکوژن؟ + بەڵێ. – ئامادەن خراپەکاری وابکەن کە ببێتە هۆی مەرگی سەدان کەس؟ + بەڵێ. ....” (جۆرج ئۆروێل، ٢٠١٨؛ ل٢٢٦) ئەم گفتووگۆیە دەرخەری ئەوەیە کە ئازادیی لە پێش هەموو شتێکەوەیە لای سمیت و جولیا، چونکە سڵ لەوە ناکەنەوە ئەگەر تاوانیش ئەنجام بدەن تاوەکوو دەگەن بە ئازادیی. خواستی ئازادیی لای ئەوان لەسەروی هەموو شتێکەوەیە.

دوای ئەوەی وینستۆن ئاشکرا دەبێت و دەسگیر دەکرێت لە زیندان لەگەڵ یەکێک لە گیراوەکاندا بەناوی پارسۆنز قسە دەکات، ئەویان بەهۆی ئەوە گرتووە چونکە لە خەویدا گوتبووی بمرێ ڕێبەر گەورە و لەسەر ئەمە کچەکەی خۆی شکایەتی لێکردبوو. پارسۆنز دەڵێت: ”بمرێ ڕێبەری گەورە! بەڵێ وام گوتووە. بیستم چەند جارێ ئەوەم دووپات کردۆتەوە. لە بەینی خۆماندا بێ، خۆشحاڵم بەوەی کە بەر لەوەی کارەکە گەندتر بێت دەسیگیر کرام. دەزانی بەتەمام لە دادگا بڵێم چی؟ دەمەوێ بڵێم سوپاستان دەکەم بۆ دەربازکردنم بەر لەوەی کار لەکار بترازێ” (جۆرج ئۆروێل، ٢٠١٨؛ ل٣٠٧) ئەو دەربڕینانەی پارسۆنز دەرخەی ئەوەن کە ئەم کارەکتەرە، ناتوانێت هزری ئازادیی لە خۆیدا چەکەرە پێبکات، بەڵکوو حەزی لە ژێردەستەییەکی مەحکوومکراوە. بۆ ئەمە هیچ قوربانییەک نادات. ئەم کارەکتەرە بوونێکی ئازاد نییە و ناتوانێت خۆی بڕیاری ئازادانە بدات بەڵکوو هەمیشە لەژێر نیگا و کاریگەریی ڕێبەری گەورەدایە. تەنانەت زەمینە بۆ ئەو ژێردەستییەی خۆشی خۆشدەکات. کاتێک سەبارەت بە پەروەردەی

کچەکەی دەڵێت: ”هیچ قینم لەی نییە. بەڕاستی سەریشم پێیەوە بەرزە. ئەمە، ئەوە دەگەیەنێ کە لە پەروەردەکردنیدا درەغیم نەکردووە.” (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٠٨) ئەمە بەمانای ئەوە دێت نەک تەنها خۆی بوونێکی ئازادانەی نییە، بەڵکو کچەکەشی خستووەتە ژێرکاریگەریی ئەم تێگەیشتنەی حیزب و دەسەڵات.

دوای ئەوەی وینستۆن سمیت و جولیا لەلایەن دەسەڵاتەوە دەگیرێن، کە بەشی سێیەمی کتێبەکە بۆ ئەمە تەرخانکراوە. تێیدا بە جۆرەها شێواز سزا دەدرێن و ئەشکەنجە دەدرێن تا لێواری مەرگ. ئەمش بۆ ئەوەی مێشکیان بشۆردرێتەوە لە هەر هزر و خەیاڵێک دژی ڕێبەری گەورە. لە زیندان کە ئیتر ئازادیی فیزیکیی نەما کار لە هزری ئازادییش دەکات. لە سەرەتا، کە سمیت دەگیرێت، هەوڵدەدات بەردەوام بێت لەسەر هزری ئازادیی و بەرگەی هەموو شتێک بگرێت و ددان نەنێت بە هزری حیزب. لەم بەشەدا چەندان گفتووگۆی تێدایە کە جێگەی تێڕامانن. بەتایبەت گفتووگۆکانی نێوان سمیت و ئۆبراین، کە لە زینداندا لێکۆڵینەوەی لەگەڵ دەکرد. وینستۆن لەوەشدا هزری ئازادیی هەر هەبوو، بەڵام بەهۆی ئەشکەنجەدانییەوە نەیدەتوانی بەردەوام بێت، تەنانەت لە ژووری ١٠١ دا دەست لە جولیاش بەردەدات و داوا دەکات جولیا سزا بدرێت لە جیاتی ئەو. لە یەکێک لە گفتووگۆکان لەکاتی لێکۆڵینەوە لەنێوان سمیت و ئۆبرایندا، سمیت لەوەش لەسەر یاداشتەکەی سووربوو، کاتێك ئۆبراین دەپرسێت: ”لە بیرتە لە دەفتەری یاداشتەکانتدا نووسیوتە: (ئازادی ئەوەیە کە بتوانی بڵێی دوو و دوو دەکاتە چوار؟)” (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٢٧) وینستۆنیش دەڵێت: بەڵێ لە بیرمە. لەوکاتەدا ئۆبراین دەستی هەڵدەبڕێت و دەڵێت: وینستۆن چەند پەنجەم نیشاندایت، ئەویش دەڵێ چوار. ئەوجارە ئۆبراین دەڵێت: ”ئەی ئەگەر حیزب بڵێت چوار نییە و پێنجە، ئەوکات چەندە؟” (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٢٧) وینستۆن دەڵێت: چوار. ئەم بەرهەڵستییە لەسەر ڕاستیی دەرخەری قسەکەی خۆیەتی کە سەربەستی لە شتی بچوکەوە دەست. لەگەڵ ئەوەی لەژێر ئەشکەنجە بوو بەڵام ویستی ئازادیی وای نەکرد وینستۆن بەپێی لۆژیکی حیزب بڕیاربدا و بڵێ پێنج. ئەم گفتووگۆیە بەردەوام دەبێت تا ئەشکەنجەدانی وینستۆن زیاتر دەکەن. هەر بەدەوام دەبێت و دەڵێ چوار. بەڵام دواتر ئۆقرەی دەبڕێت و دەڵێت پێج. بەڵام ئۆبراین پێی بەوە دەبات کە وینستۆن هزری هەر لای چوارەکەیە. ئازادانە نەیگوتووە پێنج. ئەم ئازاردانە بەردەوام دەبێت تاوەکوو وای لێ دێت وینستۆن دەڵێت: پێنج، حەزەم پێنج ببینم. وینستۆن ئازادانە بڕیاری نەداوە، تەنانەت حەزدەکات ئازادانە بیرنەکاتەوە تا لەم بارودۆخە دەربچێت.

دوابەدوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە زینداندا دەمێنێتەوە، لە کۆتایدا وینستەن هەوڵی ئەوە دەدات کە دژی هزری ئازادیی خۆی بووەستێتەوە. ماوەیەک لە جاران باشتر خواردنی پێدەدەن و ئاوی گەرم و جلی نوێشی پێدەدەن تاوەکوو کەمێك هێزی گەڕایەوە بەر و ئەو ددانانەی مابوونی ئەوانیشیان بۆی لابرد و بۆیان کرد بووە تاقمەی ددان. لە ژوورەکەی کاغەز و قەڵەمێکی پێدەدەن. وینستەن دەستی کرد بە نووسین و ئەم سێ دروشمەی دەنووسێت: ”کۆیلایەتی ئازادییە. دوو و دوو دەکاتە پێنج. خوا دەسەڵاتە” (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٦٣-٣٦٤) ئەم سێ درووشمە دەرخەری ئەوەیە حیزب توانیویەتیی لەڕێگەی ئەشکەنجەدانی جەستەیی وابکەن هزری وینستەن بگۆڕن و هزری ئازادیی لە مێشکی دەربکەن. کۆیلایەتیی ئازادییە خۆی درووشمەکە دژی ئازادیی و بوونێکی ئازاد، کاتێک مرۆڤ کۆیلە بێت ناتوانێ جەوهەر و هزرێکی ئازادانەی هەبێت. هەروەها، ڕازی بوون بەوەی دوو کە دوو دەکاتە پێنج ڕازی بوونە بە لۆژیکی حیزبیی و هەموو ویستەکانی حیزب ئەگەر نا ڕاستیش بن. درووشمی خوا دەسەڵاتی مانای ئەوە دەدات، کە دەسەڵات دەتوانێت خۆی وەک خودا نیشانبدات، لۆژیک ئاوەژوو بکاتەوە، وابکات بپەرسترێت و مرۆڤ بکاتە بەندەی خۆی.

لەم ڕۆمانەدا ئازاد بوون زۆر جەختی لەسەر کراوەتەوە بەڵام، ئەنجامەکەی هەر کۆیلە بوونە. واتە حیزب بەسەر هزری ئازادانەی تاکەکەسدا سەردەکەوێت. ئەم ڕەشبینیی و بێئومێدییە بۆ ئەوە نییە مرۆڤ تەسلیمی دەسەڵاتی تۆتالیتار ببێت، بەڵکوو بۆ ئەوەیە مرۆڤ هەوڵ بدات ئەم هزرە ئازادەی هەیەتی بیپارێزێت تاوەکوو دەسەڵاتێکی تۆتالیتار سەرهەڵنەدات و هەموو دەسەڵاتەکەی بە زەوتکردنی ئازادییەکان بێت.

هەڵبژاردن و بڕیاردان: لە ڕوانگەی سارتەرەوە، بڕیاردان و هەڵبژاردن دەبێت بە شێوەیەکی ئازادانە و بەرپرسانە بێت. مرۆڤ کاتێک هەڵبژاردن یان بڕیارێک دەدات نابێت لەژێر بیروباوەڕێکی پێشینەیی یان داپڵۆسێنەر بێت. بەڵکوو دەبێت بە پێی بەرژەوەندی و چاکەی گشتی بڕیار بدات و بژارە باشەکە هەڵبژێرێت. دەبێت لەم کاتەشدا هەست بەئازادیی بکات و لە دۆخێکی ئازادانە دابێت. لەم ڕۆمانەدا، بەهۆی نەبوونی ئازادیی تاکەکان ناتوانن خاوەن بژاردە و بڕیاری خۆیان بن. بەڵکوو هەموو کات لای دەسەڵاتی حیزب و ڕێبەری گەورەوە بۆیان دیاریکراوە، بەمەش دەگەین بەو خاڵەی ئازادیی لە بڕیار و هەڵبژاردنی کارەکتەرانی ناو ڕۆمانەکەدا نییە.

وینستەن سمیت و جولیا، وەک دوو کارەکتەری سەرەکیی ناو چیرۆکی

ڕۆمانەکە هەمیشە لەژێر چاودێری و هەژموونی دەسەڵات بڕیارەکانیان دەدا. وینستۆن بە ئازاد بوون بڕیاری هەڵگەڕانەوە لە دەسەڵاتی ئەقیانووسیا دەدات. بەڵام دوایی زۆرێک لە بڕیارەکانی لە ئەنجامی نەبوونی ئازادییەوەن، تا دەگاتە ئەو ئاستەی دەستبەرداری هەموو شتێک ببێت بە جولیاشەوە. جولیاش کە ئەندامی بزوتنەوەی لاوانی دژە سێکس بوو، وای لێدێت دەست لە هەموو بڕیارەکانی هەڵبگرێت، و دەستبەرداری وینستۆنیش بێت لە پێناو ژیانی خۆیدا.

لەو ساتانەی جولیا و وینستۆن لە پەیوەندیی دان، لە ژوانێکیان جولیا جلەکانی ئەندامی حیزب دادەکەنێت و پشتێنی سوور کە هێمای ئەندامانی دژە سێکس بوو لە پشتی دەکاتەوە، حەزیەیەکی کورت و مکیاژێک دەکات بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە سەر ڕەسەنایەتیی ژنیەتیی خۆی. بە وینستۆن سمیت دەڵێت: ”دەزانی دەمەوێت جاری داهاتوو چی بکەم؟ دەستە جلی ژنانەی ڕاستی وەگیر بهێنم و لەبری ئەم بەدلە دوابڕاوە بیپۆشم. بیر لەوە دەکەمەوە گۆرەوی ئاوریشم و پێڵاوی پاژنەبەندیشم هەبن. دەمەوێ دەمەوێ لەم ژوورەدا ژن بم نەک هاوڕێی حیزب” (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل١٨٨) لە قسەکانی جولیا دیارە بە ویستی خۆی نییە بووەتە ئەندامی حیزب و دژە سێکس، بەڵکوو مەحکوومکراوە بەم شێوازە بێت و ڕەفتار بکات. هەر بۆیەشە ویستی گەڕانەوەی بۆ سەر ژنیەتیی خۆی هەیە. ئەو هەڵبژاردنانە هی حیزبن نەوەک هی خوودی جولیا. ئەمەش ڕوونە کە بەشێوەیەکی ئازادانە ئەم هەڵبژاردنانەیان نەکردووە، بەڵکوو بەسەریاندا سەپێندراوە.

وینستۆن سمیت، بەهۆی ویستی بۆ ئازادیی دوای ئەوەی لەلایەن دەسەڵاتەوە دەگیرێت، لێکۆڵینەوەیەکی زۆری لەگەڵ دەکرێت، بۆ ئەوەی بیخەنەوە ژێرکاریگەریی و خۆیان. ئۆبراین بە وینستۆن دەڵێت: تۆ بۆ ئەوە لێرەی تا ئاقڵت بکەین. واتە ئەم جارەی هەڵبژاردن و بڕیارەکانت لەژێر هزری ئەمە دەبێت نەوەک ئازادانە بڕیار بدەیت. لەکاتی لێکۆڵینەوە لە ژووری ١٠١ دا، ئەشکەنجەیەک بە وینستۆن ئامادەکرا بوو کە دوو جرجی گەورە و برسی لەناو قەفەزەکەوە ئەخرانە سەر ڕوخساری وینستۆن. تاوەکوو ئەوەی بڕیارەکانی پێبگۆڕن دوای ئەو هەموو مانەوەیە لە زیندان و ئەشکەنجەدانە گووتی ڕقم لە ڕێبەری گەورەیە. بە گۆڕینی بڕیارەکەی ویستیان ئەم سزایەی بدەن، لە ئەنجامدا وینستۆن بڕیاری دەست بەردار بوون لە جولیا دا، لەژێر ئەم مەترسیانە بڕیاری خۆشویستنی ڕێبەری گەورەشیدا.
وینستۆن گووتی: ”ئەم بەڵایە بەسەر جولیادا بێنن! من نا! جولیا! هەرچی لێدەکەن باکم نییە. دەموچاوی ونجەونجە بکەن، هەموو جەستەی

هەڵدەن. من نا! جولیا! جولیا! من نا!" (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٧٦)
ئەم بڕیارە و هەڵبژاردنەی وینستۆن بە ئەشکەنجەدانی جولیا ئازادیی تێدا نییە و لەژێر ئەشکەنجە بووە، هەروەها جولیاش هەمان شتی بەرامبەر وینستۆن کردبوو لەکاتی سزادانی. دوای ئازادکردنیان هەردووکیان یەکتریان بینییەوە بەڵام ویستی مانەوەیان نەبوو وەک جاران ئەمەش هەڵبژاردنی خۆیان نەبوو بەڵکوو، دەسەڵات بەزۆری بەسەریدا سەپاندن.
وینستۆن سمیت، پێشتر ڕقی لە ڕێبەری گەورە بوو، دوای توانی وابکات خۆشی بوێت ئەمەش دوای ئەوهەموو ئازارەی چێشتی لە زیندان. لە کۆتا دێڕی ڕۆمانەکەدا واهاتووە کە وینستۆن: "بەسەرخۆیدا سەرکەوت. ڕێبەری گەورەی خۆشویست" (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٩٢) هەڵبەت بڕیاردانی خۆشویستنی ڕێبەری گەورە بڕیارێکی ئارەزوومەندانە نەبوو، بەڵکوو مەحکوومکرابوو بەوەی دەبێت خۆشی بوێت، واتا هەڵبژاردنێکی تر نەبوو جگە لە خۆشویستنی ڕێبەی گەورە.

نووسەر لەم ڕۆمانەدا، دەیەوێت لەسەر زاری کارەکتەرەکانەوە بڵێت: لە دەوڵەت و دەسەڵاتی تۆتالیتاردا ئازایی لە بڕیاردان و هەڵبژارن نییە. لە دۆخێکی وادا مرۆڤەکان ناتوانن خاوەنی هەڵوێست و بڕیاری خۆیان بن، بەڵکوو بۆیان هەڵبژێردراوە و لای ئەوانەوە ئاراستە دەکرێن. هەر ئەمەش وادەکات بڵێین بەگشتی لەم ڕۆمانەدا، ئازادیی هەڵبژاردن و بڕیاردان نییە. بەڵکوو مەحکووم و وابەستەکراون بە بڕیارەکانی دەسەڵاتی حیزب و دەوڵەتەوە.
ئازادیی خۆشەویستیی: خۆشەویستیی بەبێ ئازادی سەر دەکێشێت بە ململانێ. هەر ئەمەیە وادەکات سارتەر ئازادیی بکاتە جنچینەی خۆشەویستێکی سەرکەوتوو. ئەو پێی وایە ئەگەر ئازادیی نەبێت خۆشەویستییەکی ڕاستەقینە درووست نابێت. هەروەها، خۆشەویستی دابەش دەکاتە سەر دوو جۆر یەکەمیان خۆشەیستیی سادیستیانەیە، دووەمیش خۆشەویسێکی ماسۆشیانەیە. هەردووکیان لە ئەنجامی خستنە ژێرکاریگەریی و نیگای یەکتر درووست دەبن. بۆ ئەوەی خۆشەویستی نەکەوێتە ناو ئەم دژوارییەوە، سارتەر ئازادیی لە خۆشەویستیی بە چارەسەر دەزانێت. لەم ڕۆمانەدا، چەند جۆرێکی خۆشەویستیی تێدایە، وەک: خۆشەویستیی بۆ حیزب، سەرۆک و وڵات. خۆشەویستیی بۆ ڕەگەزی بەرامبەر …تاد. ئەم خۆشەویستیانە هیچیان لە فەزایەکی ئازادانەدا نییە هەربۆیە دەکەونە ململانێ و تەنگەژەوە.

خۆشەویستیی نێوان وینستۆن و جولیا خۆشەویستییەکی ئازادانەیە. ئەم دووانە دوای یەکتر ناسین و پەیوەندی بەستن لە دۆخێکی تەواو

داپڵۆسێنەردا، خۆشەویستەکی ئازادانە درووست دەکەن. هیچ کامیان ئەویتر ناخاتە ژێر نیگا و هەژموونی ئەویتر، تا کۆتاییش کە لەیەکتر دادەبڕێن بە شێوەیەکی وا قسە لەگەڵ یەکتر ناکەن کە قین لە دەبن بەرامبەر یەکتر. لە یەکەم ژوانیاندا، دوای تەواوکردنی سێکس، وینستۆن لە جولیا دەپرسێت و ئەویش وەڵام دەداتەوە: "پێشوتر ئەم کارەت کردووە؟

بێگومان سەدان جار – یا، بەهەرحاڵ بیست-سی جار.

لەگەڵ ئەندامانی حیزبدا؟

بەڵێ هەموو جارێک لەگەڵ ئەندامانی حیزبدا" (جۆرج ئورێڵ، ٢٠١٨؛ ل١٦٤)

دوای درکاندنی ئەم ڕاستییە وینستۆن دڵی لە جولیا ناڕەنجێت، چونکە بەمە دەزانێ کە ئەندامانی حیزب لە ناوخۆیاندا لە پێشێلکردنی بنەما حیزبییەکانی خۆیانن. هەر ئەمەیە واکات وینستۆن دڵخۆش بێت و بە جولیا دەڵێت: "گوێ بگرە، چەند پیاو سواری خۆت کردبێ، هێندە زیاترم خۆش دەوێی، تێدەگەی؟" (جۆرج ئورێڵ، ٢٠١٨؛ ل١٦٤) بەهۆی ئەوەی خۆشەویستییەکەیان لەسەر بنەمایەکی ئازادانە و ویستی خۆیان بوو، یەکتریان نەدەخستە ژێر بڕیارەکانی یەکتر و خۆیان بەسەر یەکتردا نەدەسەپاند. لە کردار و گوفتارتاندا ئازادیی هەبوو و ڕاستییەکەیان بە یەکتر دەگووت. هەروەها هۆکاری سەرەکیش کە وینستۆن وای گووت ئەوە بوو، تێگەیشتبوو حیزب دەبێت لە ناوخۆی گەندەڵ بێت و هەرەس بهێنێت.

ئەم دووانە تەنها خۆشەویستییان لە نێوان بوو لەسەر ئەو بنەمایەش هەڵسوکەوتیان لەگەڵ یەکتر دەکرد. نەک لەسەر بنەمای ژن و مێرد یان هەر پرەنسیپێکی یاسایی یان کۆمەڵایەتیی یاخود دینیی. ئەم ئازادییە لە هەڵبژاردنی خۆشەویسیی بە کەسێک وادەکات بەئاسانیی وازی لێنەهێنی. وینستۆن، لە ئازار و ئەشکەنجەشدا تا توانای هەبوو لە بیری جولیا بوو. خۆشەویستی ئەم دوو کارەکتەرەی ناو ڕۆمانەکە تەواو ئازادانە بوو لە باودۆخێکی تەواو نا ئازاد و پڕ دسپلیندا، ئەم جۆرە خۆشەوستییە لە نێو ئەم دووکارەکتەوە بەرجەستە بووە.

دەسهەڵات دەیویست هەرچی خۆشەویستییە بۆ ڕێبەری گەورە و حیزب بێت، بەدەر لەوە جێگەی قبوڵ نەبوو. ئەو خۆشەویستییەی حیزب دەویست بۆ ڕێبەری گەورە، لە دیدی سارتەردا دەچێتە چوارچێوەی خۆشەویستیی سادیستییانە، چونکە ئازادیی لەم خۆشەویستییەدا بوونی نییە. بەڵکوو بەسەریدا سەپێندراوە. هەر ئەمەیە وادەکا وینستۆن ڕقی لە حیزب و ڕێبەری گەورە بێت. چونکە ئازادییان لێ زەوتکردووە. تەنانەت دوای چەندین مانگ لە زیندن و ژێر ئەشکەنجە پێش ئەوەی

بیبەن بە ژووری ١٠١ لە وەڵامی ئۆبراینـدا دەڵێت ڕقم لە ڕێبەری گەورەیە. بەڵام دوای وای لەدەکەن بەزۆر ڕێبەری گەورەی خۆش بووێت. لە کۆتا پەڕەگرافی ڕۆمانەکەدا جۆرج ئۆروێڵ ئاوا وێنای خۆشەویستیی وینستۆن سمیت دەکات بۆ ڕێبەری گەورە؛ "چاوی بڕییە سیما دێوئاساکە. چل ساڵی خایاند تا تێگەیشت چ بزەیەک لە ژێر ئەو سمێڵە ڕەشەدا شاردراوتەوە. ئای لەو دڵپیسییە و ئای لەو ستەمکارییە نا پێویستە! هەی ملهوڕی لەدەست خۆشەویستی سەرهەڵگرتوو! دوو دڵۆپ ئەشک کە تێکەڵاوی بۆنی جن بوون بەگۆنایدا هاتنە خوارێ، بەڵام هەموو شتێ لە جێی خۆیدا بوو. ململانێ کۆتایی هات. بەسەر خۆیدا سەرکەوت ڕێبەری گەورەی خۆش ویست." (جۆرج ئۆروێڵ، ٢٠١٨؛ ل٣٩١-٣٩٢) لە کۆتاییدا حیزب سەرکەوتوو دەبێت لەوەی کە وینستۆن بخاتە ژێر ڕکێفی خۆی و ڕێبەری گەورەشی خۆش بوێت. بەڵام ئەمە خۆشەویستەکی ئازادانە نییە، بەڵکوو بەسەردا سەپێندراوە.

دەرئەنجام: لەم ڕۆمانەدا، نووسەر وستوویەتی ئازادیی بکاتە بابەتی سەرەکی بەڵام، بە ئازاد بوونی کارەکتەرەکان کۆتایی نایەت. هەر ئەمە وادەکات هەستەکی ڕەش بینیی و نا ئومێدانە لە ڕۆمانەکەدا بەدەر بکەوێت لەبەرامبەر دەسەڵاتە ستەمکارەکان. بە گوتەی خودی نووسەر ئەمە ئاگادارکرنەوەیە بۆ مرۆڤ تاوەکوو پارێزگاریی لە ئازادییەکەیان بکەن گەینا ڕەنگە لە هەرکاتێک بێت دەسەڵات ببێتە دکتاتۆر بەسەر گەلەکەیدا. نووسەر لە ڕێگەی هەردوو کارەکتەرەکە وینستۆن سمیت و جولیا بەرجەستەی خواستی ئازادیی لە مرۆڤدا وێنا دەکات. هەرەها، لاینگرانی حیزب و ڕێبەری گەورە وەک لەناوبەری ئازادیی و دەسەڵاتەکی تۆتالیتار وێنا دەکات، کە چۆن لە پێناو سەرۆک و حیزب ئازادیان نەهێشووە و ژیانەکی دەدەسەریان بە بە گەل دروستکردووە. لە ڕێگەی دامەزراوەکان و تەکنەلۆژیاوە هەموو خەڵکیان خستەتە ژێر چاودێری خۆیان.

لەم ڕۆمانەدا، هەموو شتێک داگیرکراوە و ئازادیی لە دابڕاوە. هەر ئەمەش وادەکات کارەکتەرەکان هەست بە ئازادیی نەکەن و هەڵبژاردن و بڕیارەکانیشیان پەیوەستە بەو دۆخەی حیزب درووستیکردووە. ئەو ڕووحە ئازادەی بەدوای هەناسەی ئازادییدا دەگەڕێت، لە کۆتاییدا لەناو دەبرێت. ئەمەش هەڵگری ئەو پەیامەیە کە سیستەمە تۆتالیتارەکان لە دەستی کەسێکی دیکتاتۆردا بێت، هەموو ئازادییەکان لەناو دەبات لەپێناو دەسەڵات و مانەوەی خۆیدا. هەربۆیە، بە ئەوەی مرۆڤ ئازادی لەزەوت نەکرێت دەبێ بەرگریی لە ئازادیی بکات، چونکە بوون بەبێ ئازادیی ناتوانێ مانا بە جەوهەری بوونایەتیی خۆی بدات؛ مرۆڤ و ژیان بەبێ ئازادیی لە مانا دەکەون.

لیستی سەرچاوەکان:

_ جۆرج ئۆروێڵ، ١٩٨٤، و: حەکیم کاکەوەیسی، چاپی سێیەم ٢٠١٨، چاپخانەی ئەندێشە.

_ ت. ز. لاڤین، لە سوقراتەوە تا سارتەر، و: ئارام مەحمود ئەحمەد، فەلسەفە بۆ هەمووان، چاپی یەکەم ٢٠١٧، چاپخانەی حەمدی.

_ مهیرداد میهرین، قوتابخانە فەلسەفییەکان، و: سیدە داود عەلی، چاپی یەکەم ٢٠٠٩، چاپەمەنی گەنج / سلێمانی.

_ کۆمەڵێک نووسەر، بوونگەرایی ڕێبازێکی فکری و فەلسەفی، و: کۆمەڵێک وەرگێڕ، ساڵی چاپی یەکەم ٢٠١٦، چاپخانەی سەردەم _ سلێمانی

_ مۆریس کرانستۆن، سارتەر لە نێوان فەلسەفە و ئەدەبدا، و: سامان عەلی حامید، چاپی یەکەم ٢٠٠٨، چاپەمەنی گەنج / سلێمانی.

ئەمە لە بریتانیا لە بەردەم جەنگی هەمە جۆرەداین … زاهیر باهیر

مەترسی کۆرۆنا بۆ ئەم سەردەمەی ئیستا کە سەردەمی پێشکەوتوترین تەکنەلۆجیا و زانستە ، مەترسییەکی یەکجار گەورەیە و هیچ کەسێکمان چاوەڕوانمان نەدەکرد کە بەم شێوەیە یەخەمان بگرێت. ئابووریمان داڕمێنێت، ژیانمان لەهەراسان بکات ، خۆشەویستمانمان لێببات ، پەیوەندی کۆمەڵایەتیمان کۆتا بکات، بڕوا و متمانەمان بە خۆمان و بە زانستیش ئاوا لەق بکات.

ڕووداوەکان بە پەلە دێن و دەڕۆن، بڕیارەکانیش لەوان بە پەلەتر دەدرێن، ترس و نیگەرانی خەڵکیش خراپتر کارایی خۆیان دادەنێن، ژیانمان بارگران دەکەن، دەروونمان شێواوتر دەکەن.

ئەمە لە بریتانیا نەك هەر لە بەردەم جەنگی ڕووبەڕووبوونەوەی کۆرۆنەداین، بەڵکو لە بەردەم جەنگی سایکۆلۆجی حکومەتیشداین، کە

بەردەوام لە دەماندنى هەمانەى پڕ لە ترساندنى خەڵكى و دڵەڕاوكێدايە. هاوكاتيش ل▯ بەردەم جەنگى بژێوى و مانەوەمانداين، گەر كار وەكو ئەم هەفتەيە بڕوات و كەمەپەينى ترساندنى خەڵكى هەر بەردەوامبێت، بە تايبەت لە لەندەن دەبينين خەڵكى ل▯ بەر بێ نانيى، بێ بوونى كەرەسەى پێداويستيى بە هەموو چەشنەكانييەوە، بەديارچاومانەوە، دەمرن. ئاى كە سوێيەكى سەختە، ئاى كە ديمەنێكى لە ياد نەچوو و هاوكات خەمناكە.
ئەوەى كە زياتر كارايى دەروونيى و نيگەرانيى تاك و كۆمەڵايەتى دروستكردووە، خودى هاتنى كۆرۆنا نييە ، بەڵكو هەنگاوەكانى حكومەتە كە دەينێت، گفتار و كردار و بڕيارەكانێتى كە دەيدات، كە كەمپەينى بەردەوامى تۆقاندنە. بەمەش كە دەيكات تا ئێستا دوو دەستكەوتى بەدەستهێناوە: توانيوێتى كۆنترۆڵى خەڵكى بكات ، هەروه▯ها خەڵكى وابەستە بە دەوڵەت بكات.
‘تۆنى بێن’ كۆنە پەڕلەمانتارى بريتانيا و چەپ و سۆشياليستى بەناوبانگى ئەم وڵاتە لە يەكێك لەو 10 خاڵە گرنگەى كە وتوونى، ئەمە يەكێكيانە” ” وا تێدەفكرم كە دوو ڕێگا هەيە كە خەڵكى پێ كۆنترۆڵدەكرێت، يەكەميان تۆقاندن و ترساندنى خەڵيكيى ، دووهەميان، تێشكاندن ياخود وێرنكردنيان”.
لە ڕاستيدا ئێمە تۆقێنراوين و ئەم تۆقينەش س▯▯ر▯نجام تێكماندەشكێنێ و دواى كارەساتى كۆرۆنا گەر بەخۆماندا نەيەينەوە، دەبێت شوكرانەبژێرى دەوڵەت و خاوەنكاربين و بە هەموو شتێك ڕازيبين هەر لە كرێ و موچەى كەمەوە، كەمبوونەوەى مافەكان و ئازادييەكانمان و مەرج و بەندى خراپى سەركارمان تا دەگاتە زۆرى تر.
نكوڵى لەوە ناكرێت كە ڤايرۆسى كۆرۆنا لە دواى سەردەمى جەنگى جيهانى دووهەمەوە مەترسيدارترين ڤايرۆسە. ئەوەشى كە واى لێكردووە لە بريتانيا مەترسيدار بێت ئەوەيە كە 10 ساڵ زياترە حكومەتى موحافيزين بە بيانوى قەيرانى ئابوورييەوە كە وەكو پاساوێكى سياسيى، سياسەتى دەستگرتنەوەيان [تەقەشوف] بەسەرمان سەپاندوە.
ئەمەش كارايى خراپى لەسەر بەشى تەندروستى ئەم وڵاتە بە خراپى دروستكردووە، هەر لە تەرخاننەكردنى پارەى تەواو و بەتايبەتيكردنى هەندێك لە بەشەكانى لە كەرتى دەوڵەتييەوە و ڕێگادان بە دكتۆرە باشەكان كە نيوەكار كاربكەن و نيوەى ديكە لە كلنيكە يا خەستەخانە ئەهەلي▯كانا، بڕى نەخۆشى زۆر كە بەشێكى بەهۆى نەدارايى و نەبوونى پارەى تەواو بۆ خۆپاراستن لە سەرما و گەرما و تد تا ڕادەى گۆڕينى ياساى بەشى تەندروستى كە ل▯ تەك ستاندەرى ڕێكخراوى تەندروستى جيهانا نايەتەوە. لەمانەش زياتر هاتنەدەرەوەمان لە

ی□ک□تی ئ□وروپا کە دڵەڕاوکێیەکی زۆری بۆ دکتۆر و نێرس و
کارمەندەکانی تری کە لە وڵاتانی دیکەی ئەوروپاوە هاتوون،
دروستکرد زۆربەیان ناچارکران کە بەجێمانبهێڵن و بچنەوە بۆ
وڵاتانی خۆیان. ئەمانە هەمووی وای کرد ک□ ئ□□□ نوقسانی 50 هەزار
نێرس و 5 هەزار دکتۆرمان لە بەشی تەندروستیدا، لە ئێستادا هەیە.
بەم جۆرە بەشی تەندروستی لێرە نە ئامادەکاری و نە دەرمانی تەوا و
نە قەرەوێڵەی کافی و نە ئامراز و جیهازەکانی کە لە ئێستادا
زەروورن ، هیچیانی نییە. ئەمە جگە لەوەشی کە تا ئێستاش دکتۆر و
نێرس و کارمەند و کرێکارانی پاککەرەوەی بیناکان کە بەرەی پێشەوەی
ئەم جەنگەن پشکنینی [تێست] ئەم پەتایەیان بۆ نەکراوە. ئەمەش
تاوانە کە کاتێك دکتۆرێك ، نێرسێك چارەسەری تووشبووان دەکات کەچی
خۆی لە هەبوونی ئەو پەتایە دڵنیا نەبێت!! لە دڵەڕاوکێ و نەبوونی
متمانە بەخۆیدا، بێت.
هۆکاری نەپشکنینیش تەنها بڕی پاەیە کەهەر پشکنینێك 20 پاوەندی
تێدەچێت. ئەمەش بە دەوری خۆی بواری دروستکردنی پارەیەکی خەیاڵی
بۆ کلینک و خەستەخانە ئەهلییەکان ڕەخساندوە، کە ئەوان ئەم
هەلەیان قۆستۆتەوە کە لە بەرانبەر 250 پاوەند تا 370 پاوەند
ئەوان ئەم پشکنینیە دەکەن.
ئەمە بێ لەوەی تا ڕادەیەك لە دوێنێوە ، 21/03 ، ژیانیان لە
لەندەندا وەستاندووە بە داخستنی باڕ و نادی و کۆفی شۆپ و
چێشتخانە و سینەما و شانۆ و یانەکانی وەرزشکردن و مەلەکردن و تد
. ئەوە ڕاستی کە دەوڵەت پێرێ، 20/03 ، بریاری دا ئەوانەی کە لەو
بەشانەدا کاردەکەن لە سەدا 80 موچەکەیان وەردەگرن کە خودی ئەمەش
ئینگلیز پێی دەڵێت، Pay cut ، واتە موچە/کرێ بڕین بە ڕێژەی لە
سەدا 20 کە لە کاتێکدا کرێکاران و ه□زاران هیچ ڕۆڵێکیان لە
ڕوودانی ئەم ئافاتەدا، نەبووە.
هاوکاتیش لەم بڕیارەی حکومەتدا شتێکی بۆ ئەوانەی کە بە بێ عەقد
کار دەکەن [زیڕۆ کۆنتراکت] کە زیاترن لە 600 هەزار، هەروەها
ئەوانەی کە بزنسی بچوک یاخود کار بۆخۆیان دەکەن، تێدا نییە ئەمە
جگە لە بارودۆخی زیاتر لە 5 ملیۆن خانەنشینکرا و زیاتر لە 3
ملیۆن منداڵ کە لە هێڵی برسێتیدا دەژین.
ئەو بڕیارە کە دەوڵەت دوێنێ دای لەبەر چاوی کاڵی کرێکاران نەبوو
بەڵکو لەبەر دانەڕمانی ئابووریی بوو کە یارمەتی خاوەنکار و
خاوەنکارگەو کۆمپانیاکانی دا. چونکە گەر هەموو ئەم کرێکارانە بێ
پارە و موچە بچنەوە ماڵەوە ناتوانن بژین و دواتر زەمینە بۆ هاتنە
سەر شەقامی خەڵکی و تێکشکاندنی هەرچی هەیە لە بینای دەوڵەتی و
کۆمپانیا و بانق و بوغازەی گەورەی خواردن و کەلەوپەل و بردنی

هەرچی تیادا بێت، کە لەم زروفەدا زۆر ئەستەم دەبێت بۆ دەوڵەت کە بتوانێت ئاسایش بۆ ناو شار بگەڕێنێتەوە و هاوکاتیش مولزەم دەبێت بە قەرەبووکردنەوە.

هەرچی بزنسە زەرەر ناکات ڕەنگە قازانج و سوود بێتە خوارەوە بەڵام ئەوەتا دەوڵەت 330 ملیار دۆلاری بۆ تەخانکردون، باجی لەسەر هەڵپەساردوون ، بڕێك پارەی کرێکارەکانیان بۆ دەدات، خۆشیان لە دائیرەی تەئمین شتێك پارە وەردەگرنەوە.

لە نانی ئەم هەنگاوەدا حکومەتیش بە ڕۆلی خۆی قازانج دەکات هەم بزنس و هەم بڕێك لە کرێکارانیش رازیدەکات و خۆی شیریندەکات و هەڵبژاردنی داهاتووش مسۆگەر دەکات. لە لایەکی دیکەشەوە کار لەسەر دابڕینی پەیوەندی خەڵکی دەکات کە بە هیچ شێوەیەك نەچنە دەرەوە و لە ماڵەوە بن مەگەر کاری یەکجار زەرووریان هەبێت، ئەمەشی ئاوا ترساندووە کە گەر دراوسێیەکت پێویستی بە یارمەتی تۆ بێت ، نە هەموو کەسێك ئامادەیە بچێت بە دەمییەوە نە هەموو دراوسێیەکیش متمانە بە یارمەتیدەرانی دەکات لە ترسی ڤایرۆسەکە، نەبا بۆی بێریت .

لەمانەش ترسناکتر ، کە ڕەنگە لە هەفتەی داهاتووە بێت، قەدەخەکردنی خەڵکییە هەر لەژێر بیانوی کەمکردنەوەی مەترسیی ڤایرۆسەکە و یارمەتی دانی بەشی تەندروستی. کە خەڵکی ناچارە بیگرێتە بەر چونکە ئەمان زەمینەسازییان هەفتەیەکە بۆ ئەمە کردووە بە وتنی ئەوەی کە ئەم دەردە تاکو بەهاری ساڵی ئایندە دەخایەنێت ، 4 کەس لە 5 کەسی ئەم وڵاتە تووشی دەبن کە بە ڕێژەی سەدی لە سەدا 80 ی دانیشتوانی بریتانی، لە 5 کەس 4 کەس بە ژمارەش 7.9 ملیۆنیان داخڵی خەستەخانە دەبن، ئەگەریی ئەوە هەیە ژمارەی قوربانییان لە نێوانی 318،660 و 531،100 کەس بن. ئایا شتێکی دیکە دەمێنیت کە لەمە زیاتر نیگەرانت بکات، بتتۆقێنێت، بێ وورەت بکات ڕادەستی تەنهایی و بێ چارەیی و بێ کەسیی بێ ئومێدیت بکات؟

ئەوەی کە دەوڵەت هەوەی بۆ نەداوە، بچوکترین ئامادەکاریی بووە لە بەرانبەر ئەم پەتایەدا کە 3 مانگە لە ئارادایە : لەوانە هیچ جۆرە سوودێکی لە ئەزمون و توێژینەوە و زانیارییەکانی چین وەرنەگرت، تا ئێستا دەمامك و دەسکێش بۆ کارمەندانی خەستەخانە نییە، دەرمانی تەواو نییە، ماشێنی یارمەتیدانی ژیانەوەی سییەکان کەمە، پێشوەخت کۆنتراکتێك لەتەك هەندێك ئوتێلدا نەکراوە بۆ کردنی بەشێکیان بە خەستەخانە گەر پێویستی کرد ، یارمەتی شارەوانییەکان بۆ بڕێکی زیاتر پارە نەکراوە کە ئەوان یارمەتی کەسانی پەککەوتە و پیر و منداڵان کە پێویستیان بە پێداویستی تەواو هەیە…تاکو شتێك ئەرك لەسەر خەستەخانەکان، کەمبێتەوە . لە مانەش گرنگتر لە 3 ساڵی

ڕابووردووە 50 هەزار نەرس و 5،500 دکتۆر خانەنشینکراون و یاخود کاریان لە بەر فشار و باری تەندروستییان بەجێهێڵاوە ، حکومەت لە دوێنێوە، 21/03 وە داوایان لێدەکات کە بگەڕێنەوە ” بەشی تەندروستی پێویستی پێتانە” . کاتێک کە ئەمانە نەکراون کەچی هێشتا بە ئابڕوانە لەبری هێنانەوەی پۆزش و بەڵێندان بە کردنی هەموو شتێک و دڵنەواییکردنمان ، دێن دەمان تەقێنن تاکو تەمانبشکێنن .
سەرەڕای ئەمانەش، ئێمە لەژێر هەڕەشەی نەبوونیشداین، نەبوونی نان و سەوزە و میوە و وشکەداین، گەلێک لە سوپەرمارکێتەکان ڕەفەکانیان بەتاڵە ئەوەشی کە هەیە بەڕێک دانراوە کە ناتوانیت لەوە زیاتر بکڕیت، شیر و پەنیر و گۆشت و ماسی و هەندێك خواردنی دیکە لە قەیراندان. لەو لاشەوە کێڵگەوانەکان و خاوەنکێڵگەکان باڕەیا لە هەستاوە کە دەرەقەتی بازاڕ نایەن بە هۆی ئەو تۆفان و زریانەی کە ئەمساڵ بووە ئێستاش بە هۆی کۆرۆناوە کە لە وەرزی بەرهەم ڕنین و کۆکردنەوەیدا هاتنی 60 هەزار کرێکار لە وڵاتەکانی دیکەوە، لەدەستدەن. هەر بە گوێرەی راپۆرتێکی دیکە، کێڵگەکان زیاتر لە 80 هەزار کرێکاریان دەوێت ئەمانە لە کوێوە بهێنن؟!! بۆیە لاتان سەیر نەبێت کە کۆمەڵەی کێڵگەوان و خاوەنکێڵگەکان داوا لە دەوڵەت دەکەن کە ” سوپای زەوییان” بۆ بنێرێت ، واتە سەرباز بنێرن بۆ کارکردن لە زەویەکان.
جگە لەوەی سەرەوەش بەهۆی سیاسەتی ئابوری لیبراڵ و بازاڕ و گڵۆبەلایزیشنەوە و گۆڕینی کەش و هەواوە لە بریتانیا ساڵ بەساڵ بەرهەمی کشتیاری و کێڵگەکانی ئێرە لە کەمبوونەوەدا دەبێت. لەم بارەشدا بازاڕ متمانە دەکاتە سەر بەرووبوومی هاوردە لە ولاتانی وەکو ئیسپانیا و یۆنان و تورکیا و ئەفەریقاوە ئەمەش بە هۆی دەردی کۆرۆناوە گرفتێکی گەورەی دروستکردووە کە ئێستا بەشێک لەو وڵاتانە یا خۆیان توشی ئەو دەردە بوون یاخود لە چاوەڕاونیی هاتنی ئەو ئافاتەدان.

زاهیر باهیر

22/03/2021

Zaherbaher.com

ناساندنێک بۆ ڕۆمانی کەوتنی ئاسمانەکان … هۆشیارجەمال

ئەم ڕۆمانەی نووسەر و ڕۆماننووس (جەبار جەمال غەریب) یەکێکە لە ڕۆمانە هەرەجوانەکانی ناو ئەدەبی کوردی.

ساتەوەختی ڕووداوەکان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی یەکێک لە جەنگە دیارەکانی ناوچەکە، ئەویش جەنگی ٨ ساڵەی نێوان عێراق و ئێرانە.
کەمن نامەوێت قسە لەسەرکەی ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە بکەم و بەخوێنەری بەجێ دەهێڵم.
نووسەر زۆر ورد کاری لەسەر ئەوە کردوە کە چۆن ئەم جەنگە لە ڕوکەشدا و بەپێی گێڕانەوەی مێژوو تەنها باس لە ژمارەی قوربانی و جۆری جەنگ و ساڵانی شەڕ و ڕۆڵی زلهێزەکان دەکرێت، بەڵام جەبار جەمال غەریب لەم ڕۆمانەدا بەزمانێکی ئەدەبی کاری لەسەر ئازارەکانی جەستە و دەروونی مرۆڤەکان کردووە کە چۆن جەنگ ژیانی لێ تێکداوە. خێزانەکانیان پەرتەوازە بوون و لەبەر یەک هەڵوەشاونەتەوە.
بەشێکی زۆری شوێنی ڕووداوەکان شاری سلێمانیە لە باشوری کوردستان کە نووسەر وەک جوگرافی ناسێک ناوی زۆربەی گەڕەکەکان دەهێنێت.
سەرباری ئەوەی کرۆکی ڕۆمانەکە جەنگە و کاریگەریەکانی جەنگە، بەڵام باسی دیارەکانی ئەم شارە دەکات وەک جیاواز لەشارەکانی تر کە گرنگترینیان دیاردەی شەڕەگەرەکە لە نێوان گەنجەکانی شارەکەدا.
لێرەوە تێدەگەین کە ئەمەی تاکی کورد چەند لە بازنەیەکی دیاریکراودا بیردەکەینەوە. ئەمە دەخی شاری ڕۆشنبیری بووە کە گەنجەکانی ئەو کات زۆربەیان کاریگەر بوون بە ئایدیا نوێکانی ئەو کات وەک چەپ و ناسیۆنالیست و حیزبەکوردیەکان کە ئەو دەمە لەشاخ بوون.

ئەم گەنجانە لەبری ئەوەی کۆڕی ڕۆشنبیری و کتێب چالاکی ڕۆژانەیان بێت، بەشێکی ژیانیان بە شەڕە گەرەک بەسەر بردووە!

عوسمانییەکان و مێژوویەک لە تاوان و بێڕەوشتییان ... ڕەزا شوان

گەر بە مێژووی دەوڵەتی عوسمانی ئیمپریالیزم و بە مێژووی سوپای دڕندەی تورکیادا بچینەوە، ئەو راستییەمان بۆ دەردەکەوێت، کە دەوڵەتی عوسمانی لە دروستبوونییەوە تا رووخاندنی، لەسەر بنەمای کوشتن و سەربڕین و خوێنڕشتنی بێتاوانان و داگیرکردن و سووتاندن و وێرانکردن و دزی و تاڵانیکردن و دەسترێژی و لاقەکردنی کچان و ژنان و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندن و بە دەربەدەرکردن و بە راگواستنەوەی زۆرەملێی خەڵکی رەسەنی ئەو شار و وڵات و شوێنانەی کە داگیریان دەکردن، دروست بوونە.

دەوڵەتی عوسمانی یەکەمین دەوڵەتی تیرۆریستییە لە جیهاندا. داعشی تیرۆریستیش کە لە لایەن تورکیا و قەتەرەوە دروست کرا، درێژەیان بە هەمان بەدڕەوشتی و بە کردەوە قێزەوەن و تاوانەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەدا.. خوێنڕشتن و سەربڕین و دەسترێژی و بێڕەوشتی و دزی و تاڵانیکردن و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندن لەوانەوە فێربوون.

دروشمی عوسمانییەکان ئەمە بوو (بسووتێنە، تاڵانکە، وێرانکە، رابویرە، بکوژە) هەر شار و وڵاتێکیان داگیربکردایە، بە چاوشکاندنی خەڵکییەکەی و بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقاندان، بە هەزاران کەسی سڤیل و بێتاوانیان دەکوشت، تەنانەت دەستیان لە منداڵانی نێو لانکیش نەدەپاراست. دەسترێژیان دەکردە سەر کچان و ژنان، ئینجا ئەو وڵاتانەیان تاڵان دەکردن و وێرانیان دەکردن.. سووکایەتییان بە خەڵکەکەی دەکرد و بە چاوێکی زۆر سووکیشەوە لێیان دەڕوانین. بەشێکی زۆریشیان بە زۆرداری دەربەدەر دەکردن.

ئەم بەدڕەوشتی و بێڕەوشتی و نامەردی و تاوانە قێزەوەنانە تا ئەمڕۆش سوپای دڕندە و رەگەزپەرست و خوێنڕێژی تورکیا درێژەی پێدەدەن.. چونکە ئەو خەسڵەتە تاوانانە و کارە قێزەوەنانە بوونە بە بەشێک لە کەلتووری بۆگەنیان و بە بەشێک لە ئایدۆلۆژیای رەگەزپەرستی و دەمارگیرییان.. تۆرانییەکان تا ئەمڕۆش جگە لە تورک دان بە بوونی هیچ نەتەوەیەکی تردا نانێن و بە شایەنی ماف و ژیان و مانیان نازانن.. بە داخەوە کە نەوەکانی ئەمڕۆشیان بە هەمان ئایدیا و کولتووری بۆگەن گەش و پەروەردە دەکەن. ئەمەش بڕیارێکی فەرمی کەماڵ ئەتاتورکی رەگەزپەرستی گوڕبەگۆڕ بوو، کە لە ساڵی

(١٩٢٣) دا، کۆماری تورکیای فاشستی راگەیاندا، ئەو بڕیارە رەگەزپەرستییەشی دەرکرد، کە لە تورکیادا، جگە لە تورک هیچ نەتەوەیەکی تر بوونیان نییە، سەرکردە یەک لە دوای یەکەکانی تورکیا، تا دەگاتە ئەردۆگانی رەگەزپەرستیش، لەسەر هەمان ئەو ئایدییە بۆگەنە رەگەزپەرستییەی ئەتاتوک روێشتوون و دەڕۆن و جگە لە تورک دان بە هیچ نەتەوەیەکی تردا نەناون و نانێن.. دەیانەوێت نەتەوەکانی تر ژینوساید بکەن یان لە بۆتەی نەتەوەی تورکدا بیان توێننەوە.. بۆ هێنانەدیی ئەم نیازە گڵاوەیان
کۆمەڵکوژیان لە ئەرمەنییەکان و لە ئێمەی کورد و لە یۆنانییەکان و لە ئاشوورییەکان کردن. هەوڵی تیرۆرکردنی زمان و کولتوور و داب و نەریت و بەهاکانی ئەم گەلانەیان دا و دەدەن.. ئەمڕۆش درێژە بە هەمان سیاسەت و ئایدیای رەگەزپەرستی دەدەن.
بە داخیشەوە کە نەوەکانیشیان، بە رەگەزپەرستی و توندڕەوی و دەمارگیری کوێرانە و بە رقی رەش و بە دژایەتی کردنی نەتەوەکانی تر، بە تایبەتیش دژایەتیکردنی نەتەوەی کورد گەش و پەروەردەیان دەکەن و رایان دەهێنن.
سەرتاپای مێژووی دەوڵەتی عوسمانی، میژوویەکی بۆگەنە پڕە لە خوێنڕشتن و کوشتن و وێرانکردن و تاڵانیکرن و بێڕەوشتی و دەستدرێژی و نامەردی و تاوانی قێزەوەنن. ماوەی حوکمڕانی عوسمانییەکان، پەڕەیەکی رەش و قێزەوەن و شەرمەزاری تا هەتایە بۆ تەوێڵی عوسمانییەکان و بۆ تورکیای میراتگریانەوە، لە ئەتاتورکی رەگەزپەرستی گەڵەبەگەڵەیشەوە تا دەگاتە ئەردۆگانی سیکۆپاتییەوە.. ئەوەی کە پێی دەڵێین مرۆڤایەتی و رەوشت و بەزەیی، لای عوسمانییەکان و لای سوپای تورکیادا بوونیان نەبووە و نین.
باسکردن لە کوشتن و لە تاوان و لە کارە قێزەوەنەکانی دەوڵەتی عوسمانی کە بەرانبەر بە گەلانی، ئەرمەنی و یۆنانی و عەرەب و کورد و رۆم و ئاشوورییەکان ئەنجامیان داون، هێندە زۆرن، باسکردن لێیان بە دەیان پەرتووکیش کۆتاییان نایەت.. گەرچی تا ئێستا، چەندین پەرتووک لە بارەی تاوانەکانیانەوە دەرچوون، بەڵام هێشتا زۆر کەمن.
ئێمە لەم نووسینەماندا، بە کورتی و بە چڕی، وەکو نموونە، ئاماژە بە هەندێ لە تاوان و کارە بێڕەوشتی و قێزەوەنەکانی سوڵتان و پاشا و سۆپای دڕندەی تورکیا دەدەین:
لە کۆشکەکانی سوڵتانەکانی عوسمانیدا، لە ئیستانبوڵ، پڕبوون لە کەنیزەی جوان و لە خزمەتکار و لە کۆیلە.. رابواردنی سوڵتانەکان لەگەڵ کەنیزەکاندا، کارێکی قێزەوەنی بە ئاشکرا بوو، باو و بەباوبوو لە نەویاندا. لە کۆشکی سوڵتانەکاندا گەورە

فەرمانبەرێک هەبوو بە ناوی (ئاغای خەساندن) کە لە دوای سوڵتانەوە، پێگە و پایە سێیەمی هەبوو. ئاغای خەساندن، بەرپرس بوو لە خەساندنی هەموو پیاوە خزمەتکارەکانی نێو کۆشکی سوڵتانی.. ئەمەش تاوانێکی سێکسی بوو دەرهەق بە کەسانێکی بێتاوان و بێدەرەتان.
خاتوو (مای دی توروک) خەزانی خدێوی میسر، عەباس حیلمی دووەم، لە بیرەوەرییەکانیدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت:" لە کۆشکی سوڵتانەکاندا، دەستدرێژیکردن و لاقەکردنی کەنیزەکان بەبێ شەرم و بە ئاشکرا ئەنجام دەدران، کە نیزەکان کە دووگیان دەبوون دەبوایە منداڵەکانیان لەباربردنایە" بە جیاکردنەوەی ژنانی سوڵتانەکانیش لە کەنیزەکان، دەبوایە کەنیزەکان باڵاپۆشیان (بە عەبایەکی رەش) یان بپۆشیایە.

ئەو شازادە ئەرمەنییە، گەلە شتی تری بێڕەوشتی لەبارەی سوڵتانەکانی عوسمانییەکان دەگێڕێتەوە، کە لە نێو کۆشکی سوڵتانیدا روویان داون، بۆ نموونە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "سوڵتان ئیبراهیمی یەکەم، لەگەڵ وەزیرەکانیدا زۆر جار گەشتی ناو شاریان دەکرد، رۆژێکیان لەگەڵ پاسەوانەکانیدا، گەشتێکی نیو شار دەکات، چاوی بە ژنێکی قەڵەوی جوان دەکەوێت و پێی سەرسام دەبێت، کە دەگەڕێنەوە بۆ کۆشک، بە پاسەوانەکانی دەڵێت، بە زووترین کات ئەو ژنە قەڵەوە بدۆزنەوە و بۆمی بهێنن. پاسەوانەکانی دوای گەڕانێکی زۆر دەیدۆزنەوە و دەیهێنن بۆ کۆشک. سوڵتان لە خۆی نزیکی دەکاتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئیرەیی بردنی ژنەکانی سوڵتان. سوڵتان ئێوارە خوانێك رێکدەخات و بانگی ژنەکانیشی دەکات.. لە کاتی نانخواردندا، بە پاسەوانەکانی دەڵێت: هەموو ژنەکانم بەرن و لە ناویان بدەن و نەیان بینمەوە، ئەم ژنە قەڵەوە بەسە و مەستی ئارەزووەکانم دەکات"
لە ساڵی (١٩١٤ــ١٩٢٢) کە سوپای عوسمانی، لە ئیستانبوڵ و لە ئەزمیر و لە چەند شارێکی تر و لە یۆنانیدا، دەستیان بە کۆمەڵکوژی و سەربڕینی کریستیانە یۆنانییەکان کرد، لە پێشا بە تەواوی تاڵانیان کردن، زیاتر لە (٧٥٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵیان لە کوشتن، لاقەی کچان و ژنیان کردن، بەشێکی زۆر لە کچان و ژنانی یۆنانی، مردنیان پێ باشتر بوو، لەوەی کە سوپای عوسمانی دەستدرێژیان بکەن، خۆیان فڕێدایە نێو دەریاوە، یا لە سەر گرد و چیا بەرزەکانەوە خۆیان هەڵدایە خوارەوە و خۆیان کوشت، تا ئەمەش شاخێکی بەرز لە (ئەسینا) ی پایتەختی یۆناندا، وەکو بیرەوەرییەکی رەش و قێزەوەن بۆ بێڕەوشتییەکانی سوپای عوسمانییەکان، سەردانی

ئەم شاخە دەكەن، كە بە سەدان كچان و ژنانی يۆنانی خۆيان لەم شاخەوە هەڵدايە خوارەوە و خۆيان كوشت. بۆچی عوسمانييەكان يۆنانييەكانيان كۆمەڵكوژی كردن؟ يەكەم لەبەر ئەوەی كە تورك نەبوون و يۆنانی بوون و خەڵكی رەسەنی ئەو وڵاتە بوون، دووەميش لەبەر ئەوەی كە موسڵمان نەبوون و كريستيان بوون.. عوسمانييەكان بەوەشەوە نەوەستان، چەندين شوێنی پيرۆزی ئاينی و كولتووری و مێژووی يۆنانييەكان هەبوون، لە دوای دزين و تاڵانكردنی شتومەكەكانيان، هەر هەموويانيان رووخاندن.. تەنانەت مزگەوتی ئێستای (سوڵتان ئ□ح□د) لە ئيستانبوڵ، لە پێشا كڵێسايەكی يۆنانييەكان بوو، رمانيان و ئەو مزگەوتەيان لە شوێنی دروستكرد. عوسمانييەكان، پێشتريش زنجيرە تاوانی دڕندانەی تريان لە دژی يۆنانييەكان ئەنجامدان و بە هەزاران كەسی سقيليان ل□□يان كوشت.

لە ساڵی (١٥١٦) دا، لە رۆژئاوای كوردستان بە تايبەتيش لە شاری (حەلەب) دا، زياتر لە (٩٠) هەزار پياويان كوشتن و سەربڕين، دەستدر□ژييان كردە سەر ژنانيش.. بازاڕ و سامانيشيان دزين و تەڵانيان كردن.. بە زۆريش قوربانييەكان لە (عەلەوييەكان) بوون، كە كوردن، ئەم كۆمەڵكوژييەی حەلەب بە (سەرب□□ينی گرد) ەكە ناودەبرێت، چونكە سوپای دڕندەی عوسمانی سەری سەرب□□اوەكانيان كۆكردەوە و لەسەريەك كەڵەكيان كردن، شێوەی گردێكيان لێ پێكهێنان.. ئەمەش بۆ چاوشكاندن و ترس و تۆقاندنی خەڵەكي□كە بوو.

هەر لە ساڵی (١٥١٦) دا، سوپای عوسمانی، لە شاری (قاهيرە) ی پايتەختی ميسردا، زياتر لە (١٠) پياو و ژن و منداڵيان كوشت و دەستدرێژيان بۆ سەر كچان و ژنان كرد.

دكتۆر (جمال الغيطاني) ميسری، باس لە داگيركردنی ميسر لە لايەن عوسمانييەكانەوە دەكات و دەڵێت:"ژيانی مر□ق هيچ نرخێكی نەبوو، سوپای ئينكشاری عوسمانی، هەر ساتێك هەر كەسێكيان بويستايە دەيان كوشت، هەر ئافرەتێكيان بويستايە دەيان برد و بە ئاشكرا لاقەيان دەكرد، تەنانەت گەر لە نێو مزگەوتيش بوايە"

لە ساڵی (١٨٤٢) دا، كە عوسمانييەكان شاری (كەرب□□لا) يان لە عێراقيان داگيركرد، زياتر لە (١٠) هەزار ژن و پياويان لە كەربەلا كوشت و لاقەی كچان و ژنانيان كردن.

لە ساڵی (١٩١٥) دا، (فەخری پاشا) شاری (مەدينە) ی سعووديەی كردە مۆڵگايەكی سەربازی عوسمانی و (مزگەوتی پێغەمبەر) يشيان كردە بارەگايەكی سەربازی، دوای ئەوەی كە چی كەل وپەل و شتی بەنرخ و بەڵگەنامەی مێژوويی تێدابوو، تاڵانيان كردن. دەستدر□ژيشيان كردە

سەر کچان و ژنانیان. بە زۆرەملێش بەشێکی زۆری خەڵکی شاری مەدینەیان ڕاگواستەوە و لە شار دەریانیان کردن.
لە ساڵی (٢٠١٨) دا، لە سعوودییەدا، فیلمێکی دیکۆمێنتارییان لە بارەی تاوانەکانی دەوڵەتی عوسمانی کە دەرهەق بە عەرەبەکانی ناوچەی حیجاز ئەنجامیان دان.
لە (٢٤ی/ ئەپریل /١٩١٥) دا شاڵاوێ گەورەکەی ژینوسایدکردنی ئەرمەنییەکان دەستی پێکرد، کە تا ئەمڕۆش بە گەورەترین تاوانی کۆمەڵکوژی مرۆڤ لە جیهاندا دادەنرێ. پێشتریش زنجیرەیەک تاوانی تریان بەرانبەر بە ئەرمەنییەکان ئەنجام دابوون. عوسمانییە ڕەگەزپەرستەکان، کۆمەڵێک بوختان و تاوانی بێ بنەمایان بە ئەرمەنییەکانە هەڵبەست کە خەڵکی ڕەسەنی ناوچەکە بوون بە ناپاکی و بە (تاوانی جوداخوازی) کە گەورەترین تاوان بوو بە لای عوسمانییەکانەوە، ئەرمەنییەکانیان تاوانبار کردن، بە (کافریش) ناویان بردن، بەهۆی ئەم تاوانانە لە راستییەوە زۆر دووربوون و مەهانەیان پێگرتن.. هەموو تاوانەکیان ئەوە بوو، کە تورک نەبوون و ئەرمەنی بوون، لە تورک ڕۆشنبیرتر و شارستانی تر و زاناتر بوون..
لە پێشا چ ڕۆشنبیر و نووسەر و ئەدیب و زانای ئەرمەنییەکان هەبوون هەموویان گرتن.. سەریانیان بڕین یا لە سێدارەیان دان یا رادەیەکی زۆری (مەرفین) یان دەکردە گیانیانەوە و ژەهراویان دەکردن، دەمردن. دواتر لەشکرێکی تایبەتیان بە ناوی (تیپەکانی حەمیدی) یەوە پێکهێنا، کە بە تایبەتی ئەرکی کوشتن و سەربڕین و لە سێدارەدان و دەستدرێژی و بە زۆر راگواستنەوەی ئەرمەنییەکانیان پێسپێرا بوو.
ئەم کۆمەڵکوژی و ڕەشەکوژییەی ئەرمەنییەکان لە لایەن عوسمانییەکانەوە، بە چەند ناوێک ناودەبرێت وەکو: (دۆزەخی ئەرمەنییەکان) و (تاوانی گەورە) و (قەسبخانەی ئەرمەنییەکان).. کە (ملیۆن و نیوێک) ئەرمەنییان بە دڕندەترین و نامەردترین شێوە، کوشت.. سوپای بەدڕەوشت و نامەردی عوسمانییەکان، بە بەرچاوی مێرد و باوک و کوڕ و براوە، دەستدرێژیان دەکردە سەر کچان و ژنانی ئەرمەنی و لاقەیان دەکردن، تانەت لاقەی کچانی تەمەن نۆ ساڵانیشیان دەکرد.. دواتر رووتیانیان دەکردنەوە و هەڵیانیان دەواسین و لە سێدارەیان دەدان، یا بە شمشێر سەریان دەپەڕاندن.. لە دوایشدا هەموو پیاوەکان و کوڕەکانیان دەکوشتن. بەشێکیشیان لە برسان و لە سەرما ڕەقبوونەوە و مردن.. ژمارەیەکی کەمیان بە ڕێزاڵەت دەربازبوون و روویان لە ڕۆژئاوای کوردستان و لە باشووری کوردستان کرد.. ئێمە ماڵمان لە گەڕەکی ئەلماس، لە شاری کەرکووک بوو، چەند ماڵێکی ئەرمەنی لە گەڕەکەکەماندا بوون. کە لە شاڵاوەکانی تورکیا

رزگاریان ببوو و گەیشتبوونە کەرکووک.. دواتر هەندێک لەو خێزانانە خۆیان گەیاندە ئەرمینیا.

تراژیدیای ئەرمەنییەکان پەڵەیەکی قێزەون و شەرمەزارییە بە نێوچەوانی تورکیاوە کە هەرگیز لێیان نابێتەوە.. هەموو ساڵێک لە ساڵڕۆژی (تراژیدیای ئەرمەنییەکان) دا، بە ملیۆنان تف و نەفرەت لە تورکیای خوێنڕێژ و ڕەگەزپەرست و داگیرکەر دەکرێت.. ئەم تاوانە بێوێنانە هەر لە تورک دەوەشێنەوە.
سوپای عوسمانییەکان لە نێوان ساڵانی (١٩١٥ ـ ١٩١٨) دا، زیاتر لە (نیو ملیۆن) سریان و کلدان و ئاشوریشیان بە دڕندەترین شێوە کوشت.. ماڵ و سامانیشیان بە تاڵان بردن و گوندەکانیشیان وێرانکردن، بە زۆرەملێش لە خاکی خۆیاندا دەربەدەریانیان کردن و بەشێکی زۆریان کۆچیان پێکردن.

عوسمانییە نامەرد و بێڕەوشتەکان، شێوازێکی کوشتنی قێزەونیان داهێنا، بە تایبەتیش لە دژی عەرەبە یەخسیرەکان بەکاریان دەهێنا، کە بریتی بوو لە تەبەینی تەنها (خازوخ) یا (قازوخ) خازوخ بریتی بوو لە دارێکی درێژ، کە سەرەکیا زۆر تیژ دەکرد، ئەم سەرە تیژەیان دەبڕییە کۆمی ئەو یەخسیرەوە، بۆ ئەوەی بە ئەشکەنجە و ئازارێکی زۆر و بە سووکایەتییەوە بیکوژن.. بە مەکوتەکیش لە سەرەکەی تری خازوخەکەیان دەدا، ماوەی چەند کاتژمێرێکی دەخایاند، بۆ ئەوەی زیاتر ئازاری ئەو کەسە بدەن و بە ڕەزالەت بیکوژن، تا لە دەمییەوە یا لەسەر شانییەوە نووکە تیژەکەی خازووخەکە دەهاتە دەرەوە.. ئینجا خازوخەکەیان لە زەوی دەچەقاند.. بەم شێوە بێڕەوشتی و نامەردییەی دوور لە هەست و بەزەیی ئەو کەسە

بەتاوانەیان دەکوشت. جەلادە ئەنجامدەرەکانی ئەم تاوانانە لە لایەن سوڵتانەوە خەڵات دەکران.
لە دوای هەرەسهێنانی شۆڕشەکەی (شێخ سەعیدی پیران) و هەڵگیرساندنی شۆڕشی (ئاگری) لە باکووری کوردستاندا، تورکیا ئۆپەراسیونێکی گەورەی سەربازی لە دژی کورد دەست پێکرد و تەڕ وشکیان پێکەوە دەسووتاند و دەستیان لە ژن و منداڵی کوردی ناو لانکیش نەدەپاراست.. چەندین کۆمەڵکوژی و ڕەشەکوژیان لە کورد کرد.. چەندین بێڕەوشتیان بەرانبەر بە کورد کرد، وەکو پێشتر وتمان، کە بەدڕەوشتی و بێڕەوشتی بەشێکە لە خەسڵەت و لە کولتووری بێگەنیان.

دەگێڕنەوە کە ئەفسەرێکی تورک بە کۆمەڵێک سەربازی تورکەوە، دەچنە گوندێکی نزیک شاری (وان) گوندی (گەرماوا ئەدمان) لە باکووری کوردستان.. ئەفسەرەکە بانگی کوێخای گوندەکە دەکات و پێی دەڵێت:" دەبێ هەر ئێستا لەگەڵ کوڕەکەتدا بچن بۆ شار و (خواردنەوە _ ئارەق) بۆ ئەم سەربازانە بهێنن" کوێخاش دەڵێت:" باشە ئێستا یەکێک دەنێرم بۆیان بهێنێت" بەڵام ئەفسەرەکە رازی نابێت و پێی دەڵێت:" هەر دەبێت خۆت و کوڕەکەت بچن" دیارە لەم پێداگرتنەی، بەهانەی پێگرتووە و نیازێکی ناپاکی و خراپی هەبووە، کوێخا ناچار دەبێت کە خۆی کوڕەکەی بچن بۆ شار تا خواردنەوەیان بۆ بهێنن. هەتا ئەڕۆن و دێنەوە، ئەفسەرەکە و سەربازەکانی بە زۆر دەسترێژی دەکەنە سەر ژنی کوێخا و چەند ژنێکی تری گوندەکە و لاقەیان دەکەن. کاتێ کە کوێخا و کوڕەکەی بەرەو گوندەکەیان دەگەڕێنەوە، ژنەکەی دەچێت و هانای بۆ دەبات و پێی دەڵێت:" ئەمانە بە زۆر لاقەی ئێمەیان کرد" کوێخاش قسە ناکات، لە کاتی میوانداری و خواردنەوەکەدا، بە هاوکاری پیاوانی گوندەکە، ئەو ئەفسەرە نامەردە و هەموو سەربازە بێڕەوشتەکانی دەکوژن. دوایی پەیوەندی بە شۆڕشگێڕانی شۆڕشی (ئاگری) یەوە دەکەن و دەڕۆن.
پاش بڵاوبوونەوەی ئەم هەواڵە و گەیشتنی بە دەوڵەتی تورک، ئەتاتورکی گۆڕ بەگۆڕی خوێنڕێژ، فەرمان دەدات کە کۆمەڵکوژی کورد لەو ناوچەیەدا بکەن کە سەربازەکانیان کوشتوون.. بۆ ئەم مەبەستەش هێزێکی سەربازی زەبەلاح بە قورسترین و تازەترین چەکی کوشندەوە، دەنێرێت و ئۆپەراسیونێکی چەند مانگی ئەنجام دەدەن و لە چەند لایەکەوە، پەلاماری (دۆڵی زیلان) دەدەن.. زیاتر لە (١٨٠) گوندیان وێران کرد و هەموو خەڵکەکەیان کوشت کە نزیکەی (٤٧) هەزار کورد بوون.. کچان و ژنانێکی زۆری کورد، لەسەر بان یا لەسەر لووتکە شاخەکانەوە خۆیان هەڵدانە خوارەوە و خۆیان کوشتن، مردنیان پێ باشتر بوو لەوەی سوپای بێڕەوشتی تورکیا دەسترێژیان

بۆ بکەن.
مەخابین کە کۆمەڵێک جاش و خۆفرۆشی کورد، ببوون کڵاوسووری پێش لەشکر و بە رابەر و بە چاوساغی سوپای تورکیا.. رۆڵێکی زۆر ناپاکیان هەبوو لە سەرکوتکردنی شۆڕشی ئاگری و لە لەشکرکێشی سوپای تورکیا بۆ سەر گوندەکان و وێرانکردنیان. زیاتر لە هەشت هەزار گوندیان لە باکووری کوردستان تاڵان کرد و وێرانیان کردن.

هەر لە (دۆڵی زیلان) دا بە سەدان خێزانی هەڵهاتووی کوردمان کەوتنە کەمینی سوپای تورکیا و شەهیدبوون، ژمارەی تێکڕای کوژراوەکان لەو دەڤەرەدا نزیکەی (٦٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵی کورد بوون.. لەو کاتەو□ د□□□ی زیلان ب□ (د□□□ی خوێن) ناودەبرێت. لە ئێستادا، فیلمێکی دیکۆمێنتاری بە کوردی بەرهەمهێنراوە بە ناوی (د□□□ی خوێن) کە لە بەرهەمێنانی (سعادە ئۆڵغنۆ) یە.

لە شکستیهێنانی شۆڕشەکەی (سەید رەزای دێرسیم)، لە ساڵی (١٩٣٦ـ ١٩٣٧) سوپای تورکیای رەگ□ز□پ□رست، بەتۆپ و بۆردومانی فرۆکەی جەنگی، کۆمەڵکوژی و رەشەکوژییەکی تریان لە گەلی کوردمان کرد. کە بە (قەسابخانەی دێریسیم) ناودەبرێت. زیاتر لە (٩٠) هەزار پیاو و ژن و منداڵی بێتاوانی کوردیان کوشت.. بە هەزاران دۆنم دار و دارستانیان سوتاند، بە سەدان گوندی کوردیان تاڵانکرد و وێرانیان کردن.. بەڵام تورکیا تەنها دانی بە کوشتنی (٣٠) هەزار کوردا لە دێرسیم دا نا.
شۆڕشی ئاراراتیش یا (شۆڕشی ئاگری داغ) لە ساڵی (١٩٢٧ ـ ١٩٣٠) لە باکووری کوردستاندا، کە لە لایەن ژەنەڕاڵ (ئیحسان نوری پاشا) ەوە سەرکردایەتی دەکرا، کە ئاڵای کوردستانیان لە سەر لوتکەی چیای ئاگری داغ و هەموو لوتکەکانی چیاکانی تری دەڤەرەکە هەڵکرد و

شنەبای ئازادی دەیشەکاندنەوە، ماوەی چوار ساڵ سەربەخۆییان ڕاگەیاند و پایتەختەکەشیان گوندی (کورداڤا) ی نزیک چیای ئارارات بوو.. زەبەر و زیانەکی زۆریان بە سوپای تورکیا گەیاند.. تورکیا گەورەتری هێزی بو سەرکوتکردنی شۆڕشی ئاگری نارد، کە قورسترین و کوشندەترین چەکیان پێبوو. زیاتر لە پەنجا هەزار سەرباز دەبوون. لە چەند لایەکەوە گەمارۆی ئاگری داغ و ناوچەکەیان دا، فڕۆکە جەنگییەکانی تورکیا بە بۆمبی ژەهراوی ئاگری داغ و گوندەکانیان بەردومان کردن.

کە شۆڕشەکە شکستی هێنا، سوپای تورکیا بە دڕندەترین و قێزەونترین شێوە ڕەفتاریان لەگەڵ خەڵکی کوردی ناوچەکەدا کرد.. بە هەزاران پیاو و ژن و منداڵانی کوردیان کوشت و گوندەکانیان تاڵان کردن و سوتاندیان، بەشێکی زۆری خەڵکەکەشیان دەربەدەرکردن یا بە زۆرەملێ کۆچیان پێکردن.. کۆمەڵکوژی کوردیان ڕەوا کرد، لە (٢٢٠) گوندی دەڤەرەکەدا زیاتر لە (١٠) هەزار کوردیان شەهید کرد.. (١٥٠٠) منداڵ و ژنی کوریان لە چاڵێکدا بەستنەوە و ئاگریان تێبەردان و سووتاندیانن.
بە سەدانیش ژن و منداڵی کوردیان هەڵدانە ناو ڕووبارەکان و خنکاندنیان.
ئەو ئێشکەوتانەش کە چەندین خێزان لە ترسا خۆیان تیا شاردبوونەوە، دەمەکانیان بە بەرد گرتن و سواقیان دان.. تەکەا زیاتر لە (١٥٠) هەزار کوردیان لە دەڤەری ئارارات و لە دۆڵی زیلان دا کوشت.
زیاتریش لە ملیۆنێک کوردیان بە زۆرەملێ ڕاگواستنەوە بە ناوچەکانی تورک. تورکێکی زۆریشیان هاوردن بە شار و ناوچە کوردستانییەکان بە مەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافیای باکووری کوردستان لە بەرژەوەندی نەتەوەی تورک.

لە (١٩/١٢/١٩٧٨) دا، سوپای تورکیای فاشستی، پەلاماری شاری (مرعش) یان لە باکوری کوردستان دا، مەلاکانی تورکەکان ئەو فەتوایەیان دەرکرد:" ئەوەی کوردێکی عەلەوی بکوژێت، وەکو ئەوە وایە کە پێنج جار حەجی کردووبێت" زیاتر لە (٥٠٠) گەنجی کوردیان بە ئەشکەنجەدان و لێدان کوشت.. تەنانەت گەنجێکی کوردیان پارچە پارچە کرد و گۆشتەکەیان کوڵاند.
کۆمەڵێکیش زۆریش لاوی کوردیان خستە نێو چاڵی پڕ لە مادەی (ئەسید) ەوە و ژەهراوی کران و کوشتیانیان.
لە ساڵی (١٩٩١) ەوە، تا ساڵی (١٩٩٤) پۆلیس و میتی حەرمزادەی تورکیا زیاتر لە (٤٥٠٠) کوردیان تیرۆرکردوون.. بەجگە لەوەی بە

هەزاران کوریان بە بوختان و بیانووی هەڵبەستراوی بێ بنەما، خستوونەتە زیندانەوە و پیسترین ئەشکەنجە و ئازار دەدرێن.. هەر لەبەر ئەوەی کورد و تورک نین و خەڵکی ڕەسەن و خاوەنی راستیی ئەو خاکەن.

هەر لە باکووری کوردستان، لە شارۆچکەی (ڕۆبوسکی) یشدا، بە بەردومانی فڕۆکەی جەنگییەکانی تورکیا (ئێف شانگزە)، بەبێ تاوان (٣٤) کوردیان کوشت، کە منداڵیان لە نێودابوون.. ئەردۆگان لە پاداشتی ئەم تاوانە سوپاسالاری تورکیای خەڵات کرد.

بە پیلانی میتەکانی تورکیا، بە ئاگاداری ئەردۆگان، لە (٩/ ئوکتۆبەری/٢٠١٣) لە شاری (پاریس) ی پایتەختی فەڕەنسا، سێ ژنە چالاکوان و تێکۆشەر و سیاسەتمەداری کوردی باکووری کوردستانیان تیرۆرکرد، کە ئەمە ناوەکانیان: ساکینە جانسز (سارا)، ڤیدان دۆغان (ڕۆژین)، لەیلا شایلەمەز (روناهی) کە بە شێوازێکی زۆر نامەردانە تیرۆرانیان کردن. ئەم تاوانە یەکێکە لە تاوانە نێودەوڵەتییەکان.. بە داخەوە کە هیچ لێکۆڵینەوەیەکیان لەگەڵ ئەو تیرۆریستە میتانەی تورکیادا نەکرد.. ئەم چاوپۆشین و بێدەنگییە بووە هاندان بۆ ئەوەی تورکیا، تاوانی زیاتر لە دژی کورد ئەنجام بدات.

دوور نییە و نزیکە، کە هەموومان دەزانین، کە لە داگیرکردنی شاری (عەفرین) لە ڕۆژی (١٨/ ئادار/٢٠١٨) لەگەڵ چەند شارۆچکەیەکی تری ڕۆژئاوای کوردستاندا، بە هەڵکردنی چرای سەوز لە لایەن روسیا و ئەمریکاوە بە تورکیا، سوپای تورکیا و جاشە بەکرێگیراوەکانی ئەم شارانەیان داگیرکرد، نامەردییەکی زۆریان بەرانبەر بە کورد کرد و دەکەن.. تا ئەمڕۆش تالانکردن و کوشتن و بێ سەروشوێنکردنی کورد لە عەفرین لە لایەن تورکیاو جاشەکانییەوە درێژەیان هەیە.

ئاشکراشە کە تورکیا چەکی کیمیاوی و فسفۆری سپیی سووتێنەر و بۆمبی لەرێنەری وێرانکردنی لە کوشتنی ژنان و منداڵانی بێتاوانی کورد بەکارهێنان لە ڕۆژئاوای کوردستان بەکارهێنا و کۆمەڵکوژی کوردیان کرد و بە هەزاران کوردی لە نیشتمانی باوباپیرانیان بە زۆر دەرکردن.. بە داخەوە کە کۆمەڵگای جیهانی تا ئەمڕۆش لەم تاوانانەی تورکیا بێدەنگن.. بە فەرمی لۆمە و شەرمەزاری تورکیایان نەکردووە.

ئەوەش بە لای خوێنەرانی کوردمانەوە زانراوە. کە سوڵتان (سەلیمی یەکەم) لە شەڕی سەفەوییەکاندا لە ڕۆژی (٢٣/ئەوگوست/١٥١٤) دا بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا، لە شەڕی (چاڵدیران) کە دەکەوێتە

ڕۆژهەڵاتی کوردستا، ئەو شەڕەی نەوانیان عوسمانی و سەفەوییەکان، بە دابەشکردنی کوردستان لە نەوانیاندا کەتاییان پێهێنا، - بە هەزاران تف و نەفرەتیان لێبێت - دوایش سوڵتان سەلیمی خوێنڕێژ، پەلاماری ڕۆژهەڵاتی دا و تا گەیشتە شاری (تەورێز) و گرتی، لەم هێرشەیدا، زیاتر لە (٤٠) هەزار کەسی بێتاوانی بە دڕندەترین شێوە کوشت، بەشێکی زۆریانی زیندەبەچاڵکردن یا بە ئاگر سووتاندیان، لەو چل هەزارە ژمارەیەکی کوردیشیان تێدابوو. هەر ئەم سوڵتانە خوێنڕێژە لە پێناوی دەسەڵاتی سوڵتانیدا، دوو برای خۆشی کوشت، ناویان (کورکود و ئەحمەد) ە، باوکیان لە رایسپاردبوون، وەکو جێگرەوەی خۆی بە دوای مردنی دەستنیشانی کرد بوون.

بەگومان، بە بەڵگەوە، هێرشەکانی داعشی تیرۆریستی دروستکراوی تورکیا. لەسەر داواکردن و فەرمانی ئەردۆگان و پشتگیری لۆجستی ئەو بوو، کە داعشی تیرۆریست و بەدڕەوشت لە ڕۆژی (١٣/ سێپتێمبەری/ ٢٠١٤) دا هێرشیان کردە سەر شاری کۆبانی قارەمان لە ڕۆژئاوای کوردستان، لەم بارەیەوە، سەرکردەیەکی داعشی بە دیلگیراو بە ناوی (طە عبدالرحیم عبداللە) کە لە شاری (دیر الزور) لە لایەن شەڕڤانانی ڕۆژئاوای کوردستانەوە دەستگیر کرا، دانی پێدا نا و وتی:" ئێمە لەسەر داواکردن و پێداگرتنی ڕەجەب تەیب ئەردۆگان، هەر بە فەرمانی ئەویش هێرشمان بە سەر کۆبانی کرد و فەرمانەکەیمان جێبەجێ کرد" بەڵام شەڕڤانانی کوردستان، وانەی ئەوتۆیان بە داعش دا کە هەرگیز لە بیریان ناچێتەوە، کردیانیان بە پەندی زەمانە، سەریان پێ شۆڕکردن و بوو بە سەرەتای بەزین و لێژبوونەوەی داعش و لە ناوچوونیان.. لە دوای (١٣٤) ڕۆژی شەڕی دەستەویەخەی قارەمانانە لە (٢٦/ یونایەر/٢٠١٥) دا کۆبانی و هەموو کوردستان ئاهەنگی رزگارکردنی کۆبانیان گێڕا.. ئەمەش خەنجەرێک بوو کە لە دڵی ئەردۆگان درا.
هەر تورکیاش پیلان داڕێژ و نەخشەداڕێژی بۆ داعش داڕشت و یارمەتی پێویستی دا و لەسەر فەرمانی ئەردۆگان، لە (١٠/ یۆنیۆ/٢٠١٤) دا شاری موسڵیان داگیرکرد. کە لە (٩/ یۆلیۆ/٢٠١٧) بە هاوبەشی پێشمەرگە و سوپای عێراق رزگار کرا. بە داخەوە کە بەرپرسانی کوردمان زۆر نابەڵەدن و هیچ پێشبینییەکیان بۆ دوای رزگارکردنی موسڵ نەکرد، کەچی حەیدەر عەبادی بەو مەرج رازی بوو، کە پێشمەرگە نابێت بچێتە ناو شاری موسڵەوە - کە شارێکی داگیرکراوی کوردستانییە - هەر دوای رزگاری موسڵ، بە گەڵەکۆمەیی عێراق و ئێران و تورکیا و بە هەڵکردنی چرای سەوز لە لایەن ئەمریکاوە و بە

ناپاکی هەندێ لە بەرپرسە بازرگانە نەوت دز و گازفرۆشەکانی کورد، بە سێ قۆڵی لە ڕۆژی (١٦/ ئوکتۆبەر/٢٠١٧) دا، عێراقی داگیرکەر، کەرکووک وخانەقین و خورماتوو و مەخمور و پردێ یان داگیرکرد.. هەموو ئەم شکستیانە بە نەبوونی سەرکردایەتیەکی دڵسۆزی کورد دەگەڕێنەوە.. هەندێ دەسەڵات پەرست و پارەپەرست و بنەماڵە پەرست و بەرژەوەندی پەرستن، چارەکی ئەوە، بیر لە چارەنووس و لە بەرژەوەندییەکانی گەلەکەمان ناکەنەوە.. ئەی ئێستا بۆ ناوێرن موزایەدە بکەن و بڵێن کەرکووک قودس و دڵی کوردستانە؟؟؟

هێرشی سەر شاری (شەنگال) یش لە باشووری کوردستاندا، لە لایەن داعشەوە، کە لە ڕۆژی (٣/ ئەوگوستی/٢٠١٤) دا داگیریان کرد، هەر لەسەر داوای ئەردۆگان و بە فەرمانی ئەوشبوو.. کە ویستیان بە تەواوی ژینەسایدی برا ئێزیدییەکانمان بکەن.. کە ژمارەیەکی زۆریان کۆمەڵکوژکران و ژمارەیەکی زۆری کچان و ژنەکانیشیان گرتن و بردیانیان، زۆر نامەردانە دەسترێژیان کردە سەریان.. بەشێکی زۆریشیان لە شاری (موسڵ) و لە (ڕەقە) وەکو کویلە و کەنیزە فرۆشتیانن.. بە هاوکاری و بەشداریکردنی هەموو هێزە کوردستانییەکان، لە ڕۆژی (١٣/ئوکتۆبەر/٢٠١٥) دا، شاری شەنگال لە داعش رزگار کرا.. تا ئەمڕۆش چارەنووسی زیاتر لە سێ هەزار کچان و ژنانی ئێزیدی کورد نادیارە.. بە داخەوە کە حکومەتی هەرێمی باشووری کوردستان تا ئەمڕۆش بە جدی و دڵسۆزی و بە کرداری سەراغیان ناکەن و بەیان نەگەڕاون و بە دواداچوونیان بۆ ئەم کەسە نەکردوون.. تا ئەمڕۆش گومانێکی زۆر لەسەر سیناریۆی چۆنییەتی و بە ئاسانی گرتنی شەنگال لە لایەن داعشەوە هەیە، کۆمەڵێک نهێنی ئاشکرانەبوو و دەستی لە پشتەوەیە.. ئەمە دوورو درێژە و پێویستی بە باسێکی ترە.

هەموو ئەو کارە خۆکوژییانە و تەقینەوەی ئەو بۆمب و ئۆتۆمبیلە مینڕێژکراوانەی کە لە شارەکانی کوردستاندا دەقەێنرێنەوە، زۆربەیان لە لایەن میتی تورکیاوە، نەخشەیان بۆ کێشرابوون و پێداویستییەکانیانی جێبەجێکردنیانیان بۆ داعش دابین کردوون.

جا نازانم، (سوڵتان ئەردۆگان) بە چ خەسڵەت و کار و ڕەفتار و ڕەوشتێکی باپیرە عوسمانییەکانییەوە، شانازی دەکات و دەنازێت..؟؟ بە خوێنڕشتن و کوشتن و دزی و تاڵانیکردنیان..؟؟ یا بە کۆمەڵکوژی گەلانی بێتاوان و داگیرکردنی خاکەکانیان..؟؟ یا بە دەسترێژیکردنیان بەسەر کچان و ژنان..؟؟ بەم تاوانە قێزەوەنانەیانەوە شانازی دەکات و دەنازێت..؟؟ یا بە مێژووی ڕەشیان کە سەرتاپا پەڵە لە تاوان و بێڕەوشتیان..؟؟ ئەم

تاوانانە و بە هەزاران تاوانی قێزەوەنی تر کە سوڵتانەکانی عوسمانی و سوپای دڕندەی تورکیا و ئەتاتورکی رەگەزپەرستی گۆڕبەگۆڕ، تا دەگاتە خودی سوڵتان ئەردۆگانیش، کە بەرانبەر بە گەلانی بەتاوان و ئاشتیخواز ئەنجامیان داون.. بە تایبەتیش بەرانبەر بە گەلی کوردمان، هەموو ئەم تاوانانە پەڵەی شەرمەزارین بە ناوچەوانی تورکیاوە.. کە هەرگیز لیان نابنەوە و ناتوانن بیان شارنەوە.
گەر بە راستی دادپەروەری و ویژدانی جیهانی و مرۆڤایەتی و مافەکانی مرۆق و یاسای نێودەوڵەتی هەبوونایە، دەبوایە لە دەمێکەوە، ئەردۆگان وەکو تاوانبارێکی جەنگ بدرایەتە دادگای تاوانە نێودەوڵەتییەکان و دادگایی بکرایە.

تۆرانییە رەگەزپەرستەکان، لە قایرۆسی کۆرۆنا زۆر پیستر و مەترسیدارترن. ئەوەندەی ئەوان لە گەلانی بێتاوانیان کوشتوون.. بە دە ساڵیش قایرۆسی کۆرۆنا ئەو ژمارەیەی لە جیهاندا پێ ناکوژرێت.. بە دنیاییەوە، دژە کۆرۆنا دەدۆزرێتەوە.. بەڵام زۆر زەحمەتە کە دژە تۆرانی رەگەزپەرست و دەمارگیری کوێرانە و رق رەش بدۆزرێتەوە.
(نیلسون ماندێلا) راستی وت، کە دەڵێت:" گەر دەتەوێت تورک بناسیت.. بە یەک رۆژ ببە بە کورد.."

رەزا شوان

نەرویج: (١/ نەورۆز/٢٧٢٠) کوردی… بەرانبەر بە (٢١/ ئادار/٢٠٢٠) زاینی.

خۆپارێزیی – شیعر بۆ منداڵان… ڕۆستەم خامۆش

ئەمە چەند پاک و ژیرین
هۆشمەند و ڕۆشنبیرین

بەڵێ ئێمەی منداڵان
ناچینە جادە و کۆڵان

خۆپارێزین بە چاکی
بە خاوێنی و بە پاکی

بەڵکو بە تەندروستی
دوور لە دەرد و لە سستی

بژین بە بێ نەخۆشی
لەشساغ بین هەر بە خۆشی

شیعر بۆ منداڵان
ڕۆستەم خامۆش
هەولێر 2020